

ШЫН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн
№ 8 (16956)
2005 чылдың
ЯНВАРЬ 27,
четверг

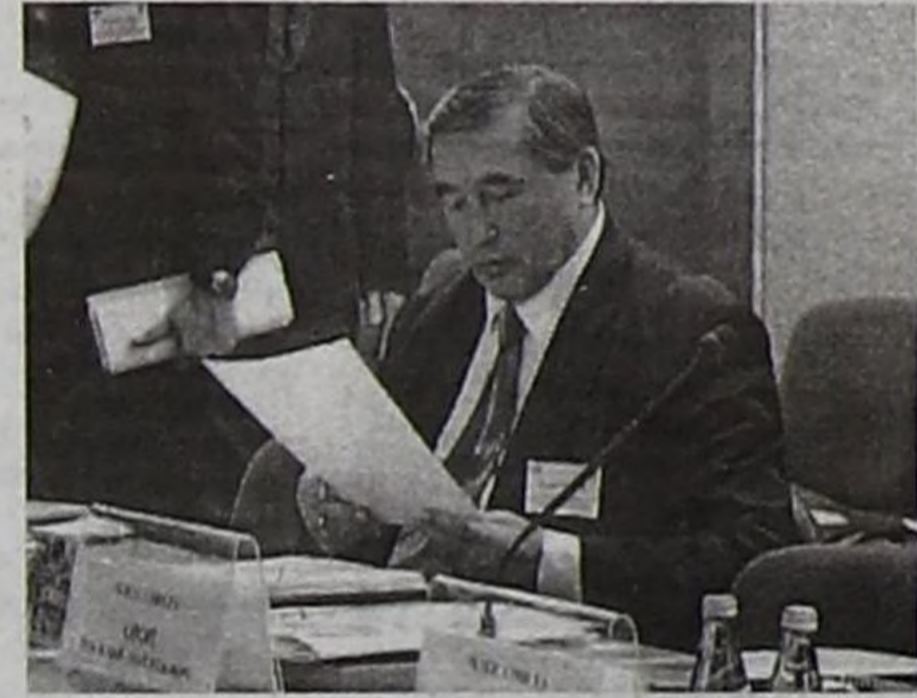
НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар – 21.00,
херек кырында – 20.30
Садар өртээ – 3 рубль.

СИБИРЬ ДЕВИСКЭЭРЛЕРИНИНҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

Сибирьниң федералдыг округунуң Чөвүлелиниң болгаш девискээрлер аразының «Сибирь дугуржулгасы» ассоциацияның Чөвүлелиниң Томскиге эрткен каттышкан хуралының ажылынга ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.Д. Ооржак киришкеш, эеп келген. Сибирьниң федералдыг округунда РФ-тиң Президентизиниң бүрүн эргелиг төлээзи А.В. Квашниниң даргалаашкыны-биле ук хуралга РФ-тиң девискээр хөгжүлдө сайыды В.А. Яковлев, Сибирь девискээрлеринден Күрүне Думазында болгаш Федерация Чөвүлелинде депутаттар, күүсекчи болгаш төлөөлекчи эрге-чагырга органнының удуртукчулары, эртемденнер, компаниялар төлөөлери база киришкен.

Каттышкан хуралдың киржикчилери Сибирьниң экономика хөгжүлдө стратегиязының болгаш Сибирь девискээринде социал-экономика хөгжүлдө айтырыгларны шийттирилээр талазы-биле айтырыгларны чугаалашкан. Сибирьниң экономика хөгжүлдө стратегиязын 2002 чылдың июнь 7-де РФ-тиң Чазаның айтырышкыны-биле бадылаан. Социал-экономика хөгжүлдө айтырыгларны каттышкан көргөн бо документ структура талазы-биле өскерилгелер болдурбаан, чүге дизе кылыр тодаргай ажылдарны, оларны кайыын акшаландырырын, күүседир механизмин айтыпкан болган. Мурнундагы Чазактын ажылдап кылган бо документизи баштайгы үеде чүгээр рольду ойнаада, ооң соонда, чижээ, эрткен чылын шаг-шинээ чогуң көргүскен, ооң түннелинде Сибирьниң социал-экономика хөгжүлдө кол чамдык көргүзүлгелери кудулаан, чурттуң федералдыг округтарының сөөлгү черин элээн дээрзин СибФО-да РФ-тиң Президентизиниң бүрүн эргелиг төлээзиниң оралакчызы И.И. Простяковтуң илеткелинге

демдеглээн. Чижээ, 2004 чылдың январь-ноябрь айларда ниити продукция өзүлдөзү чүгле 3,7 хуу азы россия ортума көргүзүгден ийи катап куду, бедик технологиялар продуктузунуң үлүү 0,6 хуу болган, а бо көргүзүг Кыдатта 14 хуу ашкан. Округта ажыл чоктарны саны көвүдээн. Чоннуң амыдырал деңгели ниити чуртта деңгелден 20 хуу куду. Демография байдаль буураашкында келген. Эрткен чылын Сибирьниң чонунуң саны 1,5 хуу кызырылган азы 20 миллиондан кудулаан. Баш удур медээ езугаар алырга, чоннуң чайгаар чидири 2004 чылда 70-80 муң, миграцияны чидиргиле балансызы — 30-40 муң кижичеткен. Дөрт чүс чыл дургузунда Сибирьден чоннуң өскээр көжери эң хөй болган. Мооң учурунда Сибирьниң экономика хөгжүлдө стратегиязын эде көөрү негеттин берген. Ажыл чок кижилерниң санын 2-3 катап кызырары — бирги ээлчегниң сорулгазы. Чоннуң амыдырал деңгелин алызында барып россия ортума деңгелден 20 хуу ажыраарын көрүп турар. Девискээрлерниң дотациялыг болурун кызырар.

«Бир эвес социал-экономика планнаашкыны Федерация деңгелинде төлчүдөр болза, кандыгдаа программа кыйгырыг хевирлиг апаар. Ынчангаш Сибирьниң экономика хөгжүлдө стратегиязын девискээр болгаш девискээрлер аразыны кылдыр тодаргай тургузар болза, ол буттуг апаар» деп, А.Квашнин демдеглээн. Сибирьниң хөгжүлдө планнарын боттандыры-биле СибФО-нуң Дээди экономика хөгжүлдө тургускан. Ооң составында эрге-чагырганың төлөөлери, өнчү ээлери, улуг компаниялар төлөөлери, эртемденнер кирген. Дээди экономика хөгжүлдө (ДЭЧ) дүрүмүн ажылдап кылган. Ооң кол сорулгазы — округтуң стратегия хөгжүлдө айтырыгларын тургузуп, күрүне органны шийттир хуула алыры-биле инициативаны көдүрери, инвестиция климатын экижидери, тодаргай төлөвилел, программаларны ажылдап кылыры болгаш өске-даа. Сибирьниң экономика хөгжүлдө стратегиязын 2005 чылдың апрель айда чугаалажып көөр.

Бо хуралга Сибирь девискээрлериниң тус чер бот-башкарылгасында реформа үезинде база бүрүн эргелерни аңгылаан үеде ажылдаарына кайы хире беленин база чугаалашкан. Красноярск крайны, Новосибирск областың дуржулгаларын солушкан. Чаа байдалдар үезинде күрүне эрге-чагырга органнының болгаш тус чер бот-башкарылга органнының эң чугула сорулгазы болза хамаатыларның социал магадылалдарын хандыраары болур дээрзин демдеглээн. 2004 чылдың декабрь 29-та хуула алган № 199 Федералдыг хоойлу субъектилерниң күрүне эрге-чагырга органнының бүрүн эргелерин калбарткан. Девискээр деңгелдеринче немелде бүрүн эргелерни дамчытканы-биле ол бүрүн эргелерни боттандыраары таарыштыраары хоойлулары субъектилер хуула алыр уjurлуг. СибФО-нуң болгаш девискээрлер аразының «Сибирь дугуржулгасы» ассоциацияның Чөвүлелдериниң каттышкан хуралы губернаторлары-биле учурашканы, чийгелде дугайында Хоойлуну боттандырып турарының байдалы-биле база танышкан. Бо талазы-биле чоннуң бодаль аңгы-аңгы бооп турары илерээн. Улуг хоорайларга удурланышкын митингилери бооп турда, көдээ чон болгаш суур чурттакчылары хоойлуну деткээн хуралдарны эрттирип турар. Бо Хоойлуга хамаарыштыр федералдыг деңгелге шийттирил хуула алыры негеттин берген. Хуралдың киржикчилери РФ-тиң Чазанга, Россияның Президент Администрациясына саналды кириген. ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.Д. Ооржактын саналдаанын езугаар Россияның Чазаның онза кичээнгейн дотациязы улуг девискээрлерге угландыраары, Черчерде байдалдарны өөренип көөрү-биле бодунуң специалисттерин чорударын РФ-тиң Саң-хөө ямазына дагызын документ төлөвилелинде кириген.

Ю.СУЧКОВ.
М.Ондарниң тырттырган чуруктары.

Республиканың хөй-ниити организацияларының МЕДЕГЛЕЛИ

2005 чылдың январь айының дургузунда чөөн деп адаттынар оппозициязының төлөөлери бистин регион үзлүдү-биле кара өжөргөзүн чүшүрүп үндүргени массалыг политика шугулаашкынының херечилери болдувус. Чурттакчы чонга социал деткимчениң чаа системасынче шилчилге-биле холбашкан буттуг бергелерни ажылап алгаш, РФКП болгаш аңаа ушкашкан организациялар ниитилел-политиктиг байдалдың чорудуунуң чөрүлдээлик сценарийин шуут-ла сыгааш турупканнар. Чиигелделер реформазы — ол дээрже харысалгалыг болгаш амыр эвес херек-тир. Хөлүң эрткириккен алдагалдар болгаш частырыглар, чугаажок, турган болгаш турар болбайн аан. Ынчалзажок, аймааралга алыскан назыдап кыраан кижилерни бөгүн кудумчуларже көгүдүп үндүрүп турар кижилер боттары кризистин тывылганына буруулулар. Оларны күженишкени-биле үр чылдарда күрүнени-даа, чиигелде алыкчыларын-даа мегелээр система тургустунган болгаш сайыраңгайжып келген. Бөгүн федералдыг болгаш регионалдыг эрге-чагырга бо адырга корум-чурумну тударын, чурттакчы чоннуң социал деткимчезинге үндүрүп берип турар акша-хөрөңгилерниң соора ажылгалын узуткаарын, акшаларны дорту-биле хоочуннарга болгаш инвалидтерге чедирерин оралдажып турар. Бистин таарзынышкыныныс болгаш деткимчеви — оларның талазында.

Реформаларның түннелинде кижилер алыр уjurлуг төлөвилерни ап эгелээн. Бистин көдээде чурттакчыларывыс саазын кырында чиигелделерниң орунга туда акша алырлар. Инвалидтер болгаш назыдап кыраан кижилер бергедээшкын чокка оларга эргежок чугула эмнерни алыр апаарлар. Ол дээрже — реформаларның баштайгы көскү эки талаларыдыр. Бис боттарывыстың чаңгыс чер-чурттугларывысты күткүүшкүннерге алыспазын, чагып каан политика оюн-көргүзүгге киришпезин кыйгырдыбыс.

Петр МОРОЗОВ,
«Россияның педагогтар ниитилели» деп хөй-ниити организациязының Тывада регионалдыг салбырының даргазы;
Фан Че Ир,
«Керей хөй-ниити төвү» регионалдыг салбырының даргазы.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д. Ооржактын 2005 чылдың январь 25-те Тыва Республиканың Чазак хуралына ЧУГААЗЫ

Хуралдың хүндүлүг киржикчилери!
Бо чылдың январь 21-де Томск хоорайга Сибирьниң федералдыг округунуң болгаш девискээрлер аразының «Сибирь дугуржулгасы» ассоциацияның Чөвүлелдериниң каттышкан хуралы бооп эрткен, аңаа Сибирьде чурттап турар хамаатыларның чамдык категорияларына чаңгыс аай акша төлөвилериниң болгаш монетизация чиигелделериниң дугайында айтырыгы бир дугаарында чугаалашты. Бо айтырыг талазы-биле информацияны РФ-тиң Президентизиниң СФО-да бүрүн эргелиг төлээзи Анатолий Васильевич Квашнин кылган. Бо Хоойлуну Россия Федерациязының Чазанга, Күрүне Думазына ажылдап кылып турган үеде база ону чамдык девискээрлерге боттандырып эгелээр үеде болдурган частырыгларга хамаарыштыр чурттуң Президентизини аажок сагыш човап турарын ол дыңнаткан. Чазак болгаш Күрүне Думазы хоойлуну ажылдап кылыр үеде буттуг амыдыралдан хоорлуп, хөй

чүүлдерни чедир көрбейн барган деп, түннелди чурттуң Президентизи кылган. Маңаа холбаштыр чиигелде алыр пассажирлер айтырыгы дүвүрелди болдурган. Оларны чамдызын федералдыг, өскелерин — девискээрлерни деп даңзыга ылгай кириген, пассажир аргыжылганының өртээ аңгы-аңгы апарган. Хөй девискээрлерде акша чедишпейн турар. Дашкаар черлерден эм-таң сөөртүп алыры болгаш оларны аптекаларже чорудуп бээр бүдүн чартык ай озалдап турар. Федералдыг даңзыны тургузуп турар үеде чепсектиг күштерниң болгаш иштики шериглерниң хоочуннары чижектиг кижилерни шуут уттуп каапканы илерээн. Ада-чурттуң Улуг дайынына Тирилелениң 60 чылының бүдүүзүндө дайын хоочуннарын федералдыг даңзыга киригеш, тылдың хоочуннарын девискээрлерге дамчыдылган. Херек кырында олар Тирилелени кады хандырган болгай. Дыка хөй девискээрлер январь 1-ден эгелеп коммунал ачы-дузазынга болгаш

электри энергиязынга өртектенин өстүрүпкөн.
Мындыг байдал чаңгыс аай акша төлөвилеринге үзүп берген хөй эвес хөрөңгини сандардып каан. СФО-нуң чөвүлели бо айтырыгыны шыңгыы чугаалажып көргөш, чиигелделерни акша компаниялары-биле солаанынга холбаштыр үнүп келген байдалды чогумчудар талазы-биле саналды Россия Федерациязының Чазанга кириер деп шийттирилээн. Эргежок чугула деп көргөн чүүлдер болза:
— тылдың ажыл-ишчилерин федералдыг бюджет хөрөңгизи-биле акшаландыраар категорияга хамаарыштыргаш, федералдыг даңзыга кириер;
— информация хандырылганың ажылын системажыдар;
— № 122 Федералдыг хоойлуну боттандыраар талазы-биле норма документилерин парлап үндүрерин дүргедедир;
— мурнунда чиигелделер алыр эргелиг турган хамаатыларның долу учедун тургузар. Хыналдаларны чорудар.
(Уланчызы 2-ги арында).

Хүннүң чугула айтырыы

АКША-БИЛЕ СОЛААНЫН ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮП ТУРАР

Бо чылдың январь 1-ден эгелеп чигелделерни ай санының акша төлевири-биле солааны социал ачы-дуза чедирилгезинде чугула айтырыг бооп турар. Ол айтырыгга хамааржыр № 122 Федералдыг хоойлуну боттандырат талазы-биле бистик республикада улуг хемчээлдиг ажилдар кылдынып турар. Тыва Республиканың Чазааның социал ачы-дузаның чугула ол айтырыгларынга хамаарыштыр доктаалдары хүлээп алдынган. Ай санының акша төлевири алыр кижилерниң даңзызын тургузуп, санаашкыннарны чоруткан болгаш төлевири эгелээн.

Чигелделерни акша төлевири-биле солааныңга хамаарыштыр медээлер, чондан чагаалар «Шын» солунуң редакциясында кээп турар. Чигелделерни акша төлевири-биле солаанын улус-чоннуң деткип турары ол. Чижээ, кожуун-сумуларның чурттакчылары тудак акша алырын чүүлдүгзүнүп, ону хүлээп көрүп турар. Ылаңгыя көдээде малчын коданнарның ишчилеринге чигелделерни ай санының акша төлевири-биле алыры харын таарымчалыг, эптиг бооп турар.

Хүннүң амыдыралчы ол айтырынга хамаарышкан бөлүк материалдарны мооң адаанда парладывыс.

Бай-Тайга кожуунда федералдыг даңзы-биле 1183 база республика даңзы-биле 612 чигелде алыкчыларынга ай санында акша төлевирилерин үлөп эгелээн. Республика даңзы-биле ай санында акша төлевирилерин алыр чигелделиг кижилерниң даңзызын кожуун чагыргазының доктаалы-биле бадылаан.

Чурттакчылыг черлерге эрткен хамаатылар чыыштарынга чигелде алыкчыларын транспорт чигелделерин тудак акша-биле алыры эптиг деп санал-оналдарны чугаалааннар.

Шуй, Бай-Тал, Кызыл-Даг болгаш Тээли суурларның чигелде алыкчыларынга акшаның үлөлгезин болгаш чедирилгезин кожуунда федералдыг почта салбырының эргелели хүлээнип алган. Тээли, Ээр-Хавак болгаш Хемчик сумуларның чигелде алыкчыларынга акша-төгерики Тээли суурда РФ-тиң Ажаалга банкызының салбырын дамчыштыр төлээр.

2004 чылдың август 22-де үндүрген 122 дугаарлыг Федералдыг хоойлунуң күсселдезинге дүүштүр Барыын-Хемчик кожуунда чогуур ажил кылдынган. Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелели, кожуунуң пенсия салбыры федералдыг болгаш республика даңзыларын езугаар чигелделер алыр кижилерниң даңзызын тодараткан. Ооң түңнелинде 501 кижик республика даңзызынче, 1181 кижик федералдыг даңзыже кирген.

Чоннуң көвей кезин чигелделерни акша-биле солаанын чүүлдүгзүнүп турар. Ынчалза-даа бо чаартылгаже киргени-биле холбаштыр хөй айтырыглар чигелде алыкчыларындан кирип турар. Ынчангаш тайылбыр ажылы кожуунда калбарган. Кожуун чагыргазының коллегия хуралынга чигелде орнунга акша төлевири канчаар төлээрин, агар саннарны ажыдарының чурумун чугаалашкан.

Чигелделиг кижилерге кожуун төвү, Ак-Довурак хоорай болгаш сумулар аразында автобустарга чоруунуң аргыжилга билеттери (проездной) турары көрдүнгөн. Ооң өртөз бир айда 90-120 рубль болур.

Бо хүннерде чигелделер орнунга акша үлээшкени кожуунда эгелей берген. Аңаа көрдүнгөн акша федералдыг болгаш республика бюджеттеринден чедип келген.

Бистик корр.

Чөөн-Хемчик кожуун баштыңының социал политика талазы-биле оралакчызы Хөвөңмаа Байыровна Ооржактың телефон-биле редакцияга дыңнат-

каны болза:
— Кожуун болгаш суму чагыргалары №122 Федералдыг хоойлуну күсседир дээш белеткел ажилдарын калбартып чоруткан. Шупту сумуларга чурттакчы чоннуң хуралдарын, чыыштарын эрттирген, аңаа чүве чугаалаан кижилер бо Хоойлуну чүүлдүгзүнүп деткээ, орта удурланган хамааты чок болган.

Федералдыг даңзыда кирген 1740 кижик бо чылдың январь айның чигелделер акшазын алган. Олар чигелде акшазын тудак холга алыры эптиг деп санал турарлар болду. Республика даңзызында кирген кижилерге бээр акша кожуунда чедип келген, ону бо хүннерде үлээр. Аптекаларда 34 янзы-бүрү эмнер чедип келген, хамаатылар ап эгелээн. Дөрт кижик путевканы алгаш, «Чедер» курортта дыштанып турар.

Виктор САТ, күш-ажылдың хоочуну, Кызыл хоорай.

— Бо чылдың январьдан эгелеп чигелделерни акша компенсациялары-биле солуур дугайында тайылбыр радиога-даа үзүк чок дыңналып, солун-сеткүүлдерге-даа хөйү-биле парлаттынды. Ол дугайында чугаа ам-даа чоруп турар-дыр. Чүге дизе ук хемчег чончуг чугула болгаш кижилерниң — хоочуннарның, инвалидтерниң, дайын киржикчилериниң амыдыралы-биле сырый холбашкан болгаш, ындыг деп бодаар мен.

Бодап көөргө, ында, шынап-ла, айтырыглар-ла хөй-дүр. Ону кижик бүрүзү бодунга хамаарыштыр бодаар болза эки ышкаш. А мен бодум чигелделерни акша-биле солууру черле ажыктыг деп бодаар мен. Эвээш-биче-даа болза, доктаадып хаан акшазын чарыгдаарын кижик боду-ла билер болгай.

Зоя Базыр-оол, пенсионер:

— Чигелделерни тудак акша-биле солаанын мен бодум хуумда деткип турар мен. Ону чонга чедирип, тайылбырлаар талазы-биле бисте улуг ажилдар кылдынып турарындан ниити байдал ам тодазы-биле билдинип келген. Чугаалажып сонуургаарга, кожуун-сумуларда кижилер база ону деткип турар чорду, көдээде улуска холга акшазын ап алырга, ажыктыг. Ол-даа чүүлдүг боор.

Ооң мурнунда аптекалардан чигелделиг эм -таң садып алыры амыр эвес айтырыгның бирээзи бооп турду. Эмчиниң бижип бергени эмнерин аптекадан алыр дээш баарга, эм дээш көрдүнгөн акша шилчиттинип келбээн, ынчанмынчан келиңер дээш хоржок боор ийик чоп. Ам ол талазы-биле байдалывыс черле экижири боор деп идегеп олурар мен. Чүге дизе ол айтырыгны ам чугулалар турар апарды.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржактың 2005 чылдың январь 25-те Тыва Республиканың Чазак хуралынга ЧУГААЗЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Чөвүлел профилактика ажылы кылдыр бүгү чурттуң хемчээлинге пенсияларның хемчээлин хамаатыларның өзүп турар чарыгдалдарын дуглаар денелге чедирери эргежок чугула деп санаан. Ачы-дуза чедирилгезинде өртектерниң болгаш тарифтерниң үндезин чок өзүп турарын кызыгаарлаар норма документилерин ажылдап кылыр. Донорларның чаңгыс аай хевирлиг шынзылгаларын парлаарын дүргедир болгаш оларны федерация субъектилеринче дамчыдып бээр.

Сибирьниң федералдыг округунда РФ-тиң Президентизинин бүрүн эргелиг төлээзинин дузалакчызы Александр Александрович Суриков баштаан, доктаамал ажылдаар штабты тургускан. Девискээрлерниң, муниципалдыг штабтарның доктаамал ажилдарын Сибирьниң девискээрлеринге сүмелээн. Чигелде алыр кижилерге эм-таң аймаан курлавырлаар, бээр черлерге, коммунал ачы-дузанында өртектерге болгаш тарифтерге шыңгыы контрольду тургузарын көргөн. Өртектер өзүлдөзи 2005 чылда чурттуң бюджетинге быжыглан инфляция деннелинде бедивес ужурлуг деп чөвүлел сагындырган. Өртектерни (тарифтерни) бүдүн чылда эвес, а квартал аайы-биле доктаадырын субъектилерге сүмелээн.

Дараазында протокол шийтпирин хүлээп алырын саналдадым:
1. Профвигелдерниң, хоочуннар болгаш массалыг организациялар, МИЧ ажылдакчыларының удурткучуларын, бүгү денелдерниң депутаттарын кириштирип тургаш, ажылчын комиссияның составын калбартыр. Ындыг янзылыг комиссияларны бүгү муниципалитеттерге, чурттакчылыг черлерге тургузар.

2. Ажылчын бөлүк үш хонук хуусаада тургустунуп келген айтырыгны шийтпирлээри-биле саналды Тыва Республиканың Чазаанга кириер. Чуртталга субсидиялары үндезинин, адрес езугаар алыкчы бүрүзүнге четкен турарынче кичээнгеин угландырат. Комиссияны күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказының сайыды А.Т. Конгар баштаарын сүмелээр.

Хүндүлүг эштерим!
Чөвүлелдин ийги айтырынга Сибирьниң экономиктиг хөгжүлдө стратегиязын боттандырып турарының, Сибирь девискээринин социал-экономиктиг сайыралының айтырыгларын шийтпирлээр талазы-биле моон соңгаар чорудар ажилдарны чугаалашкан.

Россия Федерациязының Президентизинин СФО-да бүрүн эргелиг төлээзинин дузалакчызы Игорь Игнатьевич Простяков илеткел кылган.

Сибирь девискээрлеринин ажылдап кылганы хөгжүлдө стратегиязын Москвага бүртүкээр үеде хоозурадып каан деп чугаалады. М.М. Касьяновтуң чазаа стратегияның хөй туруштарын буза үстүрүп каан, а кол-ла чүве — ону боттандырыарының механизми чок болганында.

СФО берге байдалда туруп турар, хөгжүлдө темпизинин талазы-биле федералдыг округтарның адак соонда кирген. Мында ажил чоктарның деннели 11 хуу четкен, а Тыва ышкаш черде — 20-30 хуу болгай. Округ ортумак орулга талазы-биле чуртта ортумак көргүзүлгөрдөн

1,8 катап чыдып калган. Сибирьден чоннуң өскээр көжүп чорууру көвүдээн. Сибирьден чоннуң өскээр көжүп чоруп турарындан чидириг 100 муң кижик четкен. Амгы үеде ооң девискээринде 20 миллиондан эвээш кижик арткан. Моон алгаш көөргө, Сибирь депрессиялыг девискээрге хамааржы бергени илдең-дир.

Маңаа холбаштыр мындыг сорулгаларны салган:
— ажил чоктарның деннелин 2-3 катап кызырат;
— кадрларны профессионал белеткээрин күштелдирер;
— яды-туруңги чорук-биле эптеш чок ажилдаар;
— хөгжүлдениң инновация оруу-биле бурунгаарлаар;
— ниити девискээр продуктузун ийи катап өстүрерин чедип алыр, дотацияны кызырат ботакшаландырышкынче кирер;
— хууда күштеринге, аргаларынга даянып ажилдарының эргежок чугулазынче эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органның кичээнгеин угландырат.

Чөвүлел девискээрнин округ бүрүзүнге каш чыл бурунгаар көрүүшкүнүн айтыкчызын ажилдап кылыр деп шийтпирлээн. Аңаа тодаргай кижик бүрүзүң, өг-бүлени, чурттакчылыг черни, муниципалитетти, бүдүн девискээрни хамаарыштырат. Бис ындыг янзылыг баш удур көрүүшкүннү СФО-га бо чылдың күзүнүнде кириер ужурлуг бис.

Россияның Президентизинин СФО-да бүрүн эргелиг төлээзи Анатолий Васильевич Квашнин баштаан Дээди Экономиктиг Чөвүлелди тургускан, ооң составында бистик республикадан Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак кирген.

Россияның Президентизи Владимир Владимирович Путинниң айтырышының езугаар Россия Федерациязының Күрүне Думазында чурттуң онзагай экономиктиг зоналарының дугайында хоойлу төлөвилелин чугаалажып эгелээн. Бис кызыгаар чоогунуң зоназында турар болганывыста, ындыг янзылыг хоойлуну хүлээп алыры биске ажыктыг.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы А.В. Брокерт баштаан ажилчын бөлүктү тургузарын саналдадым. Ажилчын бөлүк ийи хонук хуусаа иштинде СФО-нуң Чөвүлелинин протокол шийтпирин боттандырат талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында Тыва Республиканың Чазак доктаалының төлөвилелин кириер.

Хүндүлүг өөрүм!
Бүрүн эргелерни чаа аңгылаан байдалдарда болгаш тус чер бот-башкарылганында реформа үезинде ажилдарыңга СФО-нуң девискээрлеринин белениниң дугайында айтырыгны округ Чөвүлелин хуралынга чугаалашканын силерге дыңнаттым. Красноярск крайның Хоойлужулга Хуралының даргазы Александр Викторович Усс болгаш Новосибирск областың Депутаттар Чөвүлелин даргазы Виктор Васильевич Леонов олар илеткелдерни кылды.

Федералдыг төптүң болгаш федерация субъектилеринин, субъектилерниң эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органның аразында эргелерни болгаш бүрүн эргелерни аңгылаар талазы-биле улуг ажилды чорудуп турарын айтыкан.

Эрге-хоойлу баазанын тургускан. Кадрларны белеткээрин эгелээн. Ынчанмыже мында айтырыглар-ла хөй. Чоокку үеде округтуң чурттакчылыг черлеринин төлээлге органнының соңгулдалары эртер. Тус чер бот-башкарылганың күүсекчи органнын тургузар. Муниципалитеттерниң болгаш хоорайларның депутаттар корпустарын тургузар. Тус чер бот-башкарылга органнының болгаш күрүне эрге-чагырга органнының аразында бир демниг ажилдарын чедип алыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының удурткучу Д.Д. Ооржак баштадыр ажилчын комиссияны тургузарын саналдадым. Неделя хуусаа иштинде комиссияның составын тодарадыр, аңаа тус чер чагыргаларының даргалары, бүгү денелдерниң депутаттарын, специалистерни, эртемденерни кириери эргежок чугула. 2005 чылда ажилдарның планын тодараткаш, Чазак хуралынга чугаалажып көөрү-биле кириер.

Хүндүлүг эштерим!
Федералдыг округ Чөвүлелин хуралының хүн айтырынга чуртталга тудуунуң, социал рынокту хөгжүдеринин айтырыглары база кирген. Бо айтырыгның ужу-дузазы болгаш хемчээли улуг болганындан оларны Чөвүлелдин дараазында хуралынга чугаалажырын шийтпирлээн.

Тудук, чуртталга, коммунал ажил-агы сайыды А.Б. Свицовту баштадыр ажилчын бөлүктү тургузарын бөгүн саналдап киридим. Неделя хуусаа иштинде ооң составын тодарадыр, чуртталга тудуун дүргедир, социал рынокту хөгжүдөр талазы-биле организастыг хемчеглерни ажилдап кылгаш, Чазак хуралынга кириери эргежок чугула.

СФО-нуң Чөвүлел хуралынга «Сибирьниң федералдыг округунуң Арга-арыг ажил-агы болгаш ыяш үлетпүр комплекзинин будурулгелеринин база организацияларының ажил-чорудулганын хандырат дугайында» айтырыгы база чугаалашкан. Бо айтырыг талазы-биле федералдыг агентилелден Михаил Дмитриевич Гиряев чүве чугаалаан. Ооң чугаазында девискээрлерин удурткучулары шыңгыы удурланган, чүге дизе мониторингин болгаш арга-арыг өрттерин өжүрерин субъектилерге чая каапкан, а арга-арыгның ажыглакчызы, арга-арыг фондузунуң ээзи, ооң чугаазы-биле алырга, федералдыг агентилелге хамааржыры көзүлгөн.

Чуртта Арга-арыг кодекзинин чаа эдилгезин белеткеп турар, ол 2006 чылдың январь 1-ден күштүг бооп эгелээр. Бойдус ажылгал сайыды С. К. Долгар болгаш арга-арыг курлавырларының талазы-биле агентилелдин директору В.И. Канзай баштадыр ажилчын бөлүктү тургузарын саналдадым. Ажилчын бөлүктүң составын четчелээр, бо айтырыг талазы-биле ажилдар төлөвилелдерин ажилдап кылгаш, Чазак хуралынга чугаалажыры-биле кириери эргежок чугула.

Сибирьниң федералдыг округ Чөвүлелин болгаш девискээрлер аразының «Сибирь дугуржулгазы» ассоциацияның хуралына өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

Кичээнгеинер дээш четтирдим.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының

айтырыглары

"Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системазының болгаш структуразының дугайында" Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 7-де № 7 Чарлыгына дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы болза чонунуң кадыын камгалаар талазы-биле чаңгыс аай күрүне политиказын чорударын хандылар, чонунуң кадыкшылын камгалаар талазы-биле күрүне башкарылганын болгаш таарыштырылганын боттандыраар күүсекчи эрге-чагырга органы болурун доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы бодунуң эргезинде турар Күш-культура болгаш спорт агентилелиниң ажил-чорудулганын таарыштыраар болгаш контролдаар.

3. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы Россия Федерациязының Конституциязына, Тыва Республиканың Конституциязына, амгы күштүг хоойлужудулгага үндезилээш база оларны күүседири-биле доктааткан адырга ажил-чорудулганын эрге-хоойлу таарыштырылганын бот-тускайлаң боттандыраар, а ол ышкаш конститусчу хоойлуларның, Тыва Республиканың Чазак Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазаның хоойлуларының болгаш актыларының төлөвилелдерин ажилдап кылыр болгаш Тыва Республиканың Чазаның дараазында айтырыглар талазы-биле кириер:

1) бодунуң эрге-байдалына дүүштүр кадык камгалал талазы-биле күрүне политиказын ажилдап кылыр болгаш боттандыраар;

2) Тыва Республиканың күрүнениң кадык камгалал албан черлерин, Тыва Республиканың

күрүнениң фармацевтика болгаш аптека албан черлерин башкараар;

3) кадык камгалалының муниципалдыг албан черлерин организастаар болгаш ажил-чорудулга айтырыгларының талазы-биле тус чер бот-башкарылга органнарының организастыг болгаш методиктиг дузаны кадар;

4) Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдө программаларын, ооң иштинде медицинаның ыяап-ла камгаладылганының девискээр программанын кирген, Тыва Республиканың хамаатыларына медицинаның халас дузаламчызын көргүзер күрүне магадылалдарының программанын ажилдап кылыр болгаш боттандыраар;

5) кадыкшылды камгалаар талазы-биле чаңгыс аай күрүне политиказының талазы-биле Россия Федерациязының Чазаның, Тыва Республиканың Чазаның шийтпирлерин күүседири талазы-биле хемчеглерни боттандыраар;

6) хоойлужудулгада доктааткан чурумга база бодунуң эрге-байдалына дүүштүр чонунуң санитар-гигиена болгаш эпидемиологтуг чаагай чоруун хандыраарына киржир.

4. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызына сайыттың 2 оралакчызы ажилдаарын чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың кадык камгалал яамызының аппарат ажилдакчыларының үстүү санын 19 кижикылдыр доктаадыр.

6. Ооң аппарадын Кызыл хоорайның Калинин кудумчузунда 128а бажыңга тургузар дугайында Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2005 чылдың январь 20, № 76.

Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының айтырыглары

"Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системазының болгаш структуразының дугайында" Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыгына дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы болза Тыва Республикага күрүнениң чаңгыс аай саң-хөө, бюджет болгаш үндүргү политиказын боттандыраар болгаш Тыва Республиканың өске-даа күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажил-чорудулганын таарыштыраар күүсекчи эрге-чагырга органы болурун доктаадыр.

2. Ук яамы ооң эргезинде турар Тыва Республиканың Саң-хөө, бюджет хайгааралының талазы-биле албанның ажил-чорудулганын таарыштыраар болгаш контролдаар.

3. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Россия Федерациязының Конституциязына, Тыва Республиканың Конституциязына, амгы күштүг хоойлужудулгага үндезилээш база оларны күүседири-биле дараазында эрге-хүлээлгелерни боттандыраар:

1) Тыва Республиканың бюджет системазын сайзыраңгайдыраар;

2) Тыва Республикага чаңгыс аай саң-хөө, бюджет болгаш үндүргү политиказын ажилдап кылыр болгаш боттандыраар;

3) Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң мурнады көргөн угланышкыннарына саң-хөө курлавырларын мөөңнээр;

4) доктааткан чурумну эзугаар республика

бюджединиң төлөвилелин ажилдап кылыр болгаш ону күүседири; республика бюджетин болгаш Тыва Республиканың консолидстаан бюджетин күүсеткен дугайында отчетту тургузары;

5) күрүне чээлилериниң программаларын ажилдап кылыр болгаш доктааткан чурумну эзугаар Тыва Республиканың өмүнээзинден оларны боттандыраар; Тыва Республиканың күрүнениң иштики өрелерин башкараар;

6) Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларына дүүштүр бүгү денелдериниң бюджеттерин тургузарының чаңгыс аай методологиязын, оларны күүсеткен отчеттарны ажилдап кылыр;

7) бодунуң эрге-байдалына дүүштүр күрүнениң саң-хөө контролон боттандыраар;

8) республика бюджетинде турар бюджет албан черлериниң, тус чер бюджеттеринде турар бюджет албан черлериниң бухгалтер учедун удуртурун хандыраар.

4. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының сайыды 2 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының аппарат ажилдакчыларының үстүү санын 194 санныг ажилдакчыга доктаадыр.

6. Ооң аппарадын Кызыл хоорайның Чүлдүм кудумчузунда 18 бажыңга тургузар дугайында Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2005 чылдың январь 20, № 77

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының

айтырыглары

"Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системазының болгаш структуразының дугайында" Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыгына дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы болза школа назыны чөпшээрээр, ниити эге, ниити кол, ортумак (долу) ниити болгаш немелде өөредилге, профессионал эге, профессионал ортумак, профессионал дээди болгаш дээди өөредилге дооскан соонда профессионал өөредилге (моон ыңай өөредилге талазы-биле дээн), а ол ышкаш профессионал дээди өөредилге албан черлериниң, республиканың эртем болгаш өске-даа албан черлериниң болгаш организацияларының күрүнениң эртем-техниктиг политиказын, Тыва Республиканың эртем-техниктиг деңзигүүрүн хевээр арттыраар болгаш хөгжүдөр талазы-биле яамызы болурун доктаадыр.

Бо яамы болза ол ышкаш Тыва Республиканың ортумак, дээди, дээди өөредилге дооскан соонда профессионал өөредилге албан черлерин адырлар аайы-биле башкараар орган болур.

2. Бо яамы болза бодунуң эргезинде турар Тыва Республиканың Эртем, өөредилге черлери болгаш аныктар херектериниң талазы-биле агентилелдин, Тыва Республиканың Профессионал эге өөредилге талазы-биле агентилелиниң ажил-чорудулганын таарыштыраар база контролдаарын боттандыраар.

3. Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы Россия Федерациязының Конституциязына, Тыва Республиканың Конституциязына, амгы күштүг хоойлужудулгага үнде-

зилээш база оларны күүседири-биле дараазында эрге-хүлээлгелерни боттандыраар:

1) өөредилге болгаш эртем талазы-биле Тыва Республиканың күрүне политиказын боттандыраар, республиканың өөредилге болгаш эртем системазының ажилдаарын болгаш сайзыралын хандыраар норма баазанын ажилдап кылыр;

2) Тыва Республиканың өөредилге албан черлериниң болгаш эртем организацияларының саң-хөө, материал-техниктиг болгаш өске-даа курлавыр хандырылганын нормаларга үндезилеп тургузары; Тыва Республикага өөредилге системазын сайзырадырының экономиктиг механизмин боттандыраар;

3) өөредилгени хөгжүдөрүниң федералдыг болгаш республика программаларын, россия өөредилгени сайзырадырының концепцияларын болгаш хемчеглерин, Тыва Республиканың социал адырын чаартырының концепцияларын боттандыраар; өөредилге болгаш эртем талазы-биле Тыва Республиканың Чазак хемчеглерин ажилдап кылыр болгаш боттандыраар;

4) ниити, профессионал болгаш немелде өөредилге албан черлеринге кижизидикчи ажилдың чаа системазын тургузары болгаш сайзырадыры;

5) Тыва Республикага специалистерниң мергежилдерин бедидер болгаш оларны эде белеткээр девискээр программаларын боттандыраар;

6) өөредилге болгаш эртем талазы-биле күрүнениң саң-хөө, инвестиция болгаш инновация политиказын боттандыраарына, эртем-техника талазы-биле эртем болгаш инновация ажил-чорудулганын идиг бээр экономиктиг,

организастыг болгаш эрге-хоойлу байдалдарын тургузарына, эртемниң амгы үедеги чедишкенин болгаш чаа технологияларны ажыглаарына өнчүнүң хевиринден хамаарылга чокка, ажил-агыг субъектилериниң сонургалын бедидеринге киржир;

7) эртем-техниктиг баш удур көрүүшкүннү организастаарына, эртемни болгаш техниканы хөгжүдөрүниң мурнады көргөн угланышкыннарын шилип алырына болгаш үнелээринге, шилип алган баш удур көрүүшкүннери боттандыраар организастас-экономиктиг механизмин ажилдап кылырына база ажыглаарына киржир;

8) Тыва Республиканың ниити болгаш профессионал өөредилге албан черлеринге база эртем организацияларына эртем, эртем-инчилел болгаш дуржулга-конструктор ажилдарын таарыштыраар;

9) өөредилге болгаш эртем талазы-биле кадр политиказын боттандыраар;

10) Тыва Республиканың эртем-техниктиг деңзигүүрүн хөгжүдөр талазы-биле хемчеглер системазын ажилдап кылыр болгаш боттандыраар;

11) Тыва Республикада өөредилге албан черлериниң болгаш эртем организацияларының өөредилге чорудууна болгаш эртем-инчилел ажил-чорудулганына, ооң иштинде

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2005 чылдың январь 20, № 78

Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказының яамызының айтырыглары

"Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системазының болгаш структуразының дугайында" Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыгына дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказының яамызы болза күш-ажыл, чонну ажылга хаара тудар, чонну болгаш аныктарны социал камгалаар, а ол ышкаш бо угланышкыннарга Тыва Республиканың өске-даа яамаларының болгаш күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажил-чорудулганын таарыштыраар талазы-биле чаңгыс аай күрүне политиказын боттандыраар күүсекчи эрге-чагырга органы болурун доктаадыр.

2. Бо яамы ооң эргезинде турар Тыва Республиканың Күш-ажыл, чонну ажылга хаара тудар болгаш девискээр статистика эргелениниң ажил-чорудулганын база таарыштыраар болгаш контролдаар.

3. Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказының яамызы Россия Федерациязының Конституциязына, Тыва Республиканың Конституциязына, амгы күштүг хоойлужудулгага үндезилээш база оларны күүседири-биле дараазында эрге-хүлээлгелерни боттандыраар:

1) социал хөгжүдөрүниң комплекстиг айтырыгларын шийтпирлээр болгаш чонунуң амыдырал денелин база орулгаларын бедидер талазы-биле күрүне политиказын тургузар болгаш боттандыраар талазы-биле саналдарны ажилдап кылыр;

2) күш-ажылчы харылзааларны, күш-ажыл төлөвилелин болгаш социал партнер систе-

маларын сайзыраңгайдыраар талазы-биле саналдарны ажилдап кылыр;

3) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының эрге-байдалына дүүштүр күш-ажыл камгалалын, күш-ажыл негелделеринге күрүне экспертизазын боттандыраар;

4) Тыва Республиканың девискээринде турар өг-бүлениң, херэзженнерниң, уругларның, улуг назылыг кижилерниң, шериг албаньдан, иштики херектер органнарындан халашканының, хоочуннарының, инвалидтерниң, кеземче-күүселде системазындан халашканының, шериг албаны күүседип тургаш, өлгөн хамаатыларның өг-бүлелериниң, халаптар болгаш ядролуг шенелдер үезинде радиацияга таарышканының, онза даалга күүседир кезектерден кижилерниң, агарткан кижилерниң болгаш политиктиг репрессияларга кычыгданнарының, назыны четпээнде фашисттер эжелел-дарлалга турганнарының, оларның өг-бүлелериниң, а ол ышкаш хамаатыларының өске-даа категорияларының социал камгалалын хоойлужудулгага дүүштүр хандыраар;

5) чонунуң социал хандырылганын хандыраар.

4. Тыва Республиканың күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказының сайыды 2 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказының яамы аппаратазының ажилдакчыларының үстүү санын 30 кижиге доктаадыр.

6. Ооң аппарадын Кызыл хоорайның Московская кудумчузунда 2а бажыңга тургузар дугайында Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказының яамызының саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2005 чылдың январь 20, № 79

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агыг болгаш аыш-чем яамызының айтырыглары

"Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системазының болгаш структуразының дугайында" Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыгына дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агыг болгаш аыш-чем яамызы болза чаңгыс аай күрүне политиказын боттандыраар болгаш агроулетпүр комплекзин башкараар күүсекчи эрге-чагырга органы, а ол ышкаш амгы күштүг хоойлужудулгада көрдүнгөн таварылгаларда, бо адырда Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажил-чорудулганын башкараар орган болурун доктаадыр.

2. Бо яамы бодунуң эргезинде турар Тыва Республиканың арага продукциязына күрүне монополиязын хандыраар талазы-биле албанын, Тыва Республиканың ветеринария болгаш фитосанитар хайгаарал албанының, Тыва Республиканың аңчыр ажил-агыг талазы-биле агентилелиниң, Тыва Республиканың балыктаашкын талазы-биле агентилелиниң ажил-чорудулганын таарыштыраар болгаш контролдаарын боттандыраар.

3. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агыг болгаш аыш-чем яамызы Россия Федерациязының Конституциязына, Тыва Республиканың Конституциязына, амгы күштүг хоойлужудулгага үндезилээш база оларны күүседири-биле дараазында эрге-хүлээлгелерни бот-тускайлаң боттандыраар:

1) Федералдыг хоойлуларга болгаш Тыва Республиканың хоойлуларына дүүштүр Тыва Республиканың сонургалдыг күүсекчи эрге-чагырга органнары-биле кады оларның эрге-хүлээлгелеринге дүүштүр агроулетпүр комплекзин материал-техниктиг курлавырлар-биле хандыраар, аыш-чем болгаш көдээ ажил-агыг продуктуларының айыыл чок болурун хандыраар, а ол ышкаш инвестиция ажил-чорудулганын, бүдүрүл-

ге, социал болгаш инженер инфраструктуразын хөгжүдөр, агроулетпүр комплекзинин ажилдакчыларының социал болгаш күш-ажыл камгалалын хандыраар, агроулетпүр комплекзинин ажилдакчыларының социал болгаш күш-ажыл камгалалын хандыраар талазы-биле хемчеглерни ажилдап кылыр болгаш боттандыраар;

2) агроулетпүр комплекзинге рынок харылзааларын тургузарына, сайгарлыкчы ажылды хөгжүдөрүнге, кооперацияга, агроулетпүр интеграциязына, көдээ ажил-агыг продукциязының, чиг эттин база аыш-чемниң рыногун организастаарына дузалаар;

3) агроулетпүр комплекзинге эртемни сайзырадырына, эртем-техниктиг болгаш инновация ажил-чорудулганын күрүнөдеткир механизмин тургузарына, эртемни болгаш өөредилгени интеграстастаарына, кадрлар белеткээрине дузалаар;

4) агроулетпүр комплекзинин айтырыгларының талазы-биле даштыкы чурттар-биле экономиктиг, эртем-техниктиг бот-бодунга ажыктыг харылзааларны хөгжүдөрүнге дузалаар;

5) Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң айтыкчыларын чедип алыр сорулга-биле бо адырда өнчүнүң кандыг-даа хевирлеринге организацияларын ажыктыг ажилдаарына экономиктиг байдалдарны хандыраар.

4. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агыг болгаш аыш-чем яамызының сайыды 2 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агыг болгаш аыш-чем яамызының ажилдакчыларының ниити саны 45 кижиге болурун доктаадыр.

6. Ооң аппарадын Кызыл хоорайның Московская кудумчузунда 2 дугаарлыг бажыңга тургузар дугайында Тыва Республиканың Көдээ ажил-агыг болгаш аыш-чем яамызының саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2005 чылдың январь 20, № 80

Тыва Республиканың Чазаанда

«Кончуг эки» деп үнелээн

Январь 22-де Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В. Кара-оол 2004 чылдың август 22-де хүлээп алган №122 Федералдыг хоойлунуң күүселдезиниң талазы-биле хуралды эрттирген. Аңаа социал адырны харылап турар яамылар, ведомстволарның, бюджеттен дашкаар фондуларның салбырларының удурткучулары база РФ-тиң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының өг-бүле, ие-чаш айтырыгларының талазы-биле килдис начальниги В.М. Симакова олар киришкен.

Чиигелделиг хамаатыларның социал деткимге алырынга чаа чурум көрдүнген Федералдыг хоойлуну күүсекчи эрге-чагырга органнары база республиканың чонунуң хөй кезин деткип турарын, кандыг-даа чаа чүүлдү эгелээр айтырыглар, шаптараазыннар албан туруп кээр дээрзин Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В. Кара-оол чугаалаан. Ылангыя хөй-ниитиниң транспорт аргыжыл-газынга чиигелделер көргүзеринге берге байдал тургустунуп турар. Ол талазы-биле ТР-ниң Чазаа бар-ла аргаларны ажылгап, чогуур хемчеглерни ап турар. 2005 чылдың республика бюджетин хүлээп алдынмаан-даа болза, чиигелделиг хамаатыларга ай санының акша төлеверлерин төлээр-биле 7,5 млн. рубльди

«саазын» ажылын соонда көөрүн шийтирилээн. Чазактың база социал адырларның ажыл-чорудулгазын бек демдекти Вера Михайловна салып тура, чүве чугаалаан:

— Улуг ажыл кылдынган деп чүвени бүүрүп көрдүм. Федералдыг хоойлунуң күүселдезин чедип аптар деп чүвени кыска үениң дургузунда 71 республика чергелиг хоойлуларны ажылдап кылгаш, хүлээп алганы херечилеп турар-дыр. Бо Хоойлу талазы-биле дыка хөй организастыг ажылдар кылдынган. Хоойлуда айтылган чүүлдер ону күүседип кижини бүүрүңгө четкен. Федералдыг хоойлуну шупту чаада чаңгыс аай билишкин-биле хүлээп ап, ону күүсединге таарымчалыг байдалдар тургустунган. Силернин социал адырны харылап турар ажылдакчыларының ажылынга бердингенин демдеглевес аргам чок болду. Хоойлунуң күүселдезин дээш ажылдап турарларга кылган ажылдары дээш өөрүп четтиришкенин илередирин РФ-тиң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының мурунуга тургузар мен.

Бистиң корр.

биле керээлер чардынган.

Хоочуннарга билдинмес айтырыгларны чедир билип алыры-биле кожуунда «айтырыг-харылар» телефону ажылдап турар. Ол ышкаш федералдыг болгаш республика даңзылары-биле ай санының акша төлеверин алыр ужурлуг кижилерге тайылбыр ажылын үргүлчү чорудуп турар.

Бистиң корр.

Январь айныын алган

Тес-Хем кожуунуң күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелелинде 427 күш-ажылдың хоочуннары, 3 политиктиг репрессиядан когарааннар учетта турар.

Федералдыг даңзыга 1, 2, 3 бөлүктүң 653 инвалидтери, 110 инвалид уруглар, 28 дайын хөдөмүшкүннериниң хоочуннары—

чер-черлерниң агар саннарынча шилчткен.

Январь 21-де ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак Томск хоорайга эрткен хуралга киришкен. Аңаа Сибирь федералдыг округтуң удурткучулары болгаш ол регионнарның губернаторлары № 122 Федералдыг хоойлунуң күүселдезинче кол кичээнгенин угландырганнар.

Федералдыг яамының хары-салгалыг ажылдакчызы В.М. Симакова Тывага келгеш, чиигелделерлиг хамаатыларга хамаарыштыр эмнелге черлериниң, аптекаларның болгаш социал адырның албан черлериниң ажылдакчылары-биле ужуражылгаларны эрттирген. Хоойлунуң күүселдезинге хамаарышкан документилерниң болгаш материалдарның хөй болганы-биле

шупту 791 чиигелделиг хамаатылар кирген.

Чиигелделиг кижилерге төлевер болгаш санаашкын херектери ажыттынган. Олар январь айның акша төлеверлерин пенсиязы-биле кады алганнар. Почта харылзааның салбырлары-биле ай санының акша төлеверлерин чедириниң болгаш төлээриниң талазы-

Тус чер бот-башкарылгасын тургузар айтырыг дугайында

Эрткен субботада Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржакка протоколдуг хурал эрткен.

Аңаа «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының төлээлекчи органнарының, аттарының, оларны тургузарының чурумунуң болгаш катап тургустунган муниципалдыг тургузууларның тус чер бот-башкарылгасының соңгулдалыг албандуужаалдыг кижилериниң бүрүн эргелериниң хуусааларының дугайында» ТР-ниң Хоойлузуң төлевилелин чугаалажып көргөн. Ол айтырыг талазы-биле информацияны Чазак Даргазының Канцеляриязының удурткучу Д.Д. Ооржак, ТР-ниң Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. Монгуш кылганнар.

Чугаа болза төлээлел органнарының депутаттарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузууларның тус чер бот-башкарылгасының соңгулдалыг албандуужаалдыг кижилериниң соңгулдаларының Улуг Хуралдың депутат-

тарының немелде соңгулдалары-биле дакпырлажып турарының дугайында чоруп турар. Хоойлу езугаар ол соңгулдаларны апрель 17-де эрттирер кылдыр доктааткан болза, төлевилелди Хоойлужудулга палатазының сессиязынга чокку үеде көөр болгаш февраль 4-тен орайтатпайн, ону хүлээп алыр ужурлуг. Хуралче чалатканнар парламентиниң Хоойлужудулга палатазының спикери В.М. Оюн, оралакчызы В.Г. Вальков, комитет даргазы А.П. Дамба-Хурак хоойлунуң төлевилелин деткип, хоойлуну көөрүнүң болгаш ону хүлээп алырының хуусааларын дүргедедири-биле чөпшээрешкеннер. Депутаттар хоойлу төлевилелин бирги номчулгада январь 26-да Хоойлужудулга палатазының сессиязынга чугаалажып кылдыр кирир болдырлар.

Ол ышкаш хуралга тус чер бот-башкарылгасының төлээ-

лекчи болгаш күүсекчи органнарын тургузар дугайында айтырыгны көргөн. Хуралдың киржикчилери муниципалдыг районнуң составынча кирип турар суурлар чагыргаларында болгаш суурларның төлээлекчи органнарының депутаттарында муниципалдыг районнуң төлээлекчи органын тургузар дугайында санал-биле чөпшээрешкеннер.

Муниципалдыг районнуң болгаш хоорай округунуң чагырга даргаларын конкурс езугаар шилишкенин чурумун болгаш муниципалдыг тургузуунуң төлээлекчи органы-биле керээ дамчыштыр томуйлаар арга дугайында чугаа база болган. Чазак Даргазы Д. Д. Ооржакка, А.А. Язевке бо айтырыг талазы-биле РФ-тиң Президентизиниң Администрациязы-биле консультацияны уламчылаар болгаш Россияның өске регионнарының дуржулгазын немей өөренип көөр даалганы берген.

Бистиң корр.

Бедик шаңналдар-биле!

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш. Д. Ооржактың Чарлыктарын езугаар шаңнатканнар болза:

көдээ ажыл-агый талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты күш-ажылдың хоочуну Александра Узутуевна КОНГАРГА;

кадык камгалалының талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы

дээш «Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының Медицинаның хай-халап төвүнүң фельдшерини Любовь Владимировна БОГДАНОВАГА;

күүсекчи эрге-чагырга органнарынга ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Тыва Республиканың Чазааның Даргазының дуза-

лакчызы Саин Сайын-оолович АРТЫНАГА тывыскан.

республикага профвигилел шимчээшкинин хөгжүдеринге салышкыны болгаш идепкейлиг хөй-ниити ажыл-чорудулгазы дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының Күрүне албанының болгаш кадр политиказының эргелел начальнигиниң оралакчызы Галина Николаевна ТУТЫНИНАНЫ шаңнаан.

Чаа Чазакка хамаарыштыр

ЭРГЕ-БАЙДАПЫ БЕДЭЭН, АЖЫПДААР АРГА-ШИНЕКТИГ

Тыва Республиканың чаа Чазааның бирги организастыг хуралы 2005 чылдың январь 20-де болуп эрткен. Ооң ажылынга политиктиг партияларның, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери киришкен.

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының чаа системазының болгаш структуразының, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, республиканың яамыларының сайыттарын, албан черлериниң, агентилелдерниң удурткучуларын томуйлаарының дугайында айтырыгларны аңаа чугаалашкан.

ТР-ниң чаа Чазааның бирги организастыг хуралы доозулган соонда, чамдык политиктиг партияларның, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери биле бистиң корреспондентивис Таан-оол ХЕРТЕК ужурашкаш, чаа тургустунган Чазактың системазынга болгаш структуразынга, томуйлаттырган удурткучуларга хамаарыштыр олар кандыг үнелелди берип турарын сонуурган айтырган.

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының Тывага девискээр салбырының политчөвүлелиниң даргазы Зоя Юрьевна ДОРЖУ:

— Чазак хуралына Ш.Д. Ооржак республиканың Баштыңы болуп ажылдап келген чылдарында Чазак кандыг бергелерге таваржып турганын, Тываның бурунгаар канчаар хөгжээнин долчу, тодаргайы-биле чугаалады. Чазак турум ажылдап келгенинден социал-экономиктиг хөгжүлдө бар, чурттакчы чоннуң амыдыралы экижип ораы тодаргай-дыр.

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының чаа системазын болгаш структуразын федералдыг төпке чүлдештир кончуг бодамчалыг кылганын деткир-дир мен. Яамыларның санын кызырган, оларның эрге-байдалдарын улгаттырганы чүүлдүг, олар боттарының мурунда салдынган сорулгаларны дорт шийтирилээр болу бергени кончуг чөптүг. Ылангыя республиканың экономиказын хөгжүдеринче кол кичээнгенин угландырган-дыр, бистиң хүн бүрү шийтирилээр ужурлуг айтырывыс ол-ла болгай. Агентилелдерниң саны арай көвүдей берген хире, хандыр өөренип көөр болза, ажыл-чорудулгазы дакпырлажы бээр черлер бар, ону Чазак чоорту өөренип көрзе эки боор.

Чазак Даргазының оралакчыларында, яамылар сайыттарында, албан черлериниң, агентилелдерниң удурткучуларында билии шыырак, мергежилдиг, арга-дуржулгазы улуг, ооң-биле чергелештир тускай эртемниг, талантылыг аныяк кадрларны депшидип томуйлаанын чүүлдүгүнүп деткир-дир мен. Национал составын ханы өөренип көргөн, удуртур ажылдарда херээженнерни эвээш звести депшиткен. ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыдынга Петр Александрович Морозовту депшидип томуйлаанынга кончуг-ла тааржыр-дыр мен. Бо дээрге ажылынга сагыш-сеткилден бердинген езулуг профессионал удурткучу-дур.

ТР-ниң чаа Чазааның системазы болгаш структуразы республиканың мурунда салдынган сорулгаларны чогумчалыг шийтирилээринге дүүштүр кылдынган деп санаар мен. Ынчангаш ТР-ниң Чазак кежигүнеринге, албан черлеринин, агентилелдерниң удурткучуларынга чонунуң эрге-ажылы дээш үре-түннелдиг ажылдаар дээрзинге бүүрелим улуг.

Тыва Республиканың Профвигилелдер Федерациязының даргазы Карбай-оол Хертекович ШАВЫРАА:

— Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының чаа системазын болгаш структуразын хынамчалыг кылган деп үнелээр-дир мен. Ооң кол-ла сорулгазы—күүсекчи эрге-чагырганың ажыл-чорудулгазын күштелдиреринче, үре-түннелдиг болдурарынче, сайзыраңгайжыдарынче угланган-дыр. Яамы-

ларны бот-башкарып ажылдаар, айтырыгларны боттары шийтирилээр кылып кааны кончуг таарымчалыг. Ооң-биле оларның эргелери болгаш харысалганы улгаткан.

Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының яамыларының, албан черлериниң, агентилелдерниң удурткучуларында арга-дуржулгалыг болгаш профессионал мергежилдиг аныяк кадрларны томуйлаанын деткип турар мен. Оларның-биле демнежип алгаш, профвигилел организациялары чурттакчы чоннуң амыдырал-чуртталгазын экижидер дээш ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунган.

Тываның кадык камгалал ажылдакчыларының профкомунун даргазы А. Д. МАРКОВА:

— Тыва Республиканың чаа Чазааның бирги организастыг хуралында шийтирилээн күүсекчи эрге-чагырга органнарының системазының болгаш структуразының дугайында айтырыгларны бодум хуумда чүүлдүгүнүп, деткип турар мен. Федералдыг төпте ышкаш Кадык камгалал яамызы биле Күш-ажыл болгаш социал политика яамызын катпайн, аңгы тургусканынга таарзындым. Оларның шийтирилээр, кылыр ужурлуг ажылы хөй болгай, ийи аңгы турарга түңнелдиг ажыл-херекти кылып болурун эскергени чүүлдүг.

Албан черлеринин, агентилелдерин чамдык удурткучуларын шилип томуйлаанында мээң сагыжымга таарышпайн барган чүүл бар. Ол чүлдээрге республикага ажыктыг эки ажыл-херекти кылып турган арга-дуржулгалыг кадрларны солааны, удуртур ажылды эки билбес, аныяк кадрларны депшиткени болур.

Тываның кадык камгалал ажылдакчыларының профкомунун даргазы А. Д. МАРКОВА:

— Тыва Республиканың Чазааның эрги-даа, чаа-даа структуразы чаңгыс аай үре-түннелдиг деп санаар-дыр мен. Чаа структураны федералдыг төптүн Тывага немей дамчыдып бергени бүрүн эргелеринин түңнели кылдыр көөр-дүр мен. Оон аңгыда чуртта административтиг өскерилгелер-биле холбаштыр, бүгү деңнелдин болгаш эрге-чагырганын бүгү адырларының дүжүметтеринин харысалгазы бедир ужурлуг. Бистиң кадык камгалал системазында чаа сайыт Борис Күдерек көстүп келген-дир. Бис ону хөлчок эки билер бис, чүге дизе ол моон мурунда база ук албан-дуужаалга ажылдап чораан. Ол болза кадык камгалалының айтырыгларын суглуг караа-биле көрүп каапкан, ам артында Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутады турган, хоойлу чогаадыр арга-дуржулгалыг кижини-дир. Ындыг болганда яамының, а ооң-биле чергелештир ниитизи-биле Тываның кадык камгалалының ажылы үре-түннелдиг болур дээрзинге идегээр-дир мен.

СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ КОЛ КӨРГҮЗҮГЛЕР

УЛЕТПҮР

2004 чылдың январь-ноябрьда республиканың уллетпүрү хууда сайгарлыкчылар-биле кириштир алырга, амгы күштүг өртектер-биле 1972,4 млн. рубльдиң продукциязын бүдүргөн. Ниити хемчээлиниң көргүзүглери 112,8 хуу болган.

Улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелерниң үлүүнге уллетпүр продукциязын бүдүрериниң ниити хемчээлиниң 72,2 хууу онаажып турар. Биче бизнестин салышкыны 17,5 хуу, уллетпүрге хамаарышпас организацияларның чанында дузалал бүдүрүлгелеринге — 10,3 хууу онаажып турар.

Улетпүр бүдүрүлгелеринин структуразын алгаш көөрге, продукцияның улуг хемчээли одалгачиг эт адырларына онаажып турар (электроэнергетика, одаар чүүл уллетпүр, өнүг металлургия, ыяш болгаш ыяш болбаазырадыр уллетпүр, тудуг материалдарының уллетпүр), ниити бүдүрүп үндүрүп турар уллетпүр продукциязының 73,9 хууу оларның үлүүнге онаажып турар, ооң иштинде өнүг металлургияга 31 хууу, электроэнергетикага — 27,0 хууу, одаар чүүл уллетпүрүнге — 9,9 хууу. Улетпүрнүң ниити немешкен өртээниң хемчээлиниң улуг кезии бо адырларга хамаарып турар.

КӨДЭ

АЖЫЛ-АГЫЙ

Көдээ ажил-агий бүдүрүкчүлериң талазы-биле көдээ ажил-агий бүдүрүшкүннүң ниити хемчээли 2004 чылдың январь-ноябрь айларда амгы күштүг өртектер-биле 1712,7 млн. рубльдиң деңгелинде турар азы 101,2 хуу.

Көдээ ажил-агий культураларының ниити чыылдазы декабрь 1-ниң байдалы-биле алырга, тараа — 23,5 муң тонна, картофель — 41,0 муң тонна, ногаа — 10,8 муң тонна.

Бүгү хевирниң ажил-агийларында мыйыстыг бода малдың баш саны 100,7 муң, хой, өшкү — 741,3, чылгы — 26,4, иви — 1,8, теве — 0,2 муң, хаван — 38,1 болгаш куш — 89,3 муң баш. Малдың кол хевиринде баш саны кызырылып турар. Хаванның, куштуң болгаш тевениң баш саны өзүп орар.

2004 чылдың январь-ноябрь айларда көдээ ажил-агий бүдүрүлгелери бир саар инектен ортумак-биле 1802 кг сүттү сагган, эрткен чылдың ол үезинде 1586 кг турган.

Эът бүдүрүлгези (малдың болгаш куштуң дириг деңгизи-биле) 14,9 муң тонна, сүт — 42,4 муң тонна, дагаа чуургазы — 3,7 млн. чуурга болган. Продукцияны садып-саарарының талазы-биле эът 30,3 хуу болган, сүт — 31,8 хуу, дагаа чуургазы — 39,7 хуу.

ТРАНСПОРТ

БОЛГАШ

ХАРЫЛЗАА

Чүк сөөртүлгези. Өнчүнүң бүгү хевирлеринин автомобиль транспорту-биле 2004 чылдың январь-ноябрь айларда 1412,3 муң тонна чүктү сөөрткен азы эрткен

чылдың ол-ла үезиниң деңгелинге дүүштүр алырга, 90,5 хуу болган.

Пассажирлер аргыштырыл-газы. Транспорттун бүгү хевирлери-биле 20,9 млн. кижини ыңай-бээр аргыштырган. 2003 чылдың ол үезиниң деңгели-биле алырга, 114,1 хуууа көвүдээн.

Харылзаа. Харылзаа бүдүрүлгелери 190,4 млн. рубльге харылзааның ачы-дузаның чедирген, ооң иштинде чурттакчы чонга — 85,4 млн. рубльдиң. Ниити ачы-дуза чедирилгезиниң 44,8 хуууу чурттакчы чоннун ачы-дуза чедирилгезинге онаажып турар, 2003 чылдың январь-ноябрь айларда 45,5 хууу турган.

ТУДУГ

Өнчүнүң янзы-бүрү хевирлериниң болгаш организацияларның акшаның бүгү дөстөринден инвес-

тицияның ниити хемчээли (немээн өртекке үндүрүлгөр чокка) 673,9 млн. рубльдиң хемчээлинге шиңгээдил алган, эрткен чылдың ол үези-биле деңгели алырга, 11,2 хууууа эвээш болуп турар. Керээлиг тудуг ажилдарының ниити хемчээлин (биче бизнестин организацияларының ажил-чорудулгазы-биле каттай алырга) 537,0 млн. рубльге күүсеткен.

БАРААННАРНЫҢ ХЕРЕГЛЕЛ РЫНОГУ

2004 чылдың январь-ноябрь айларда үрмектеп садар бараан саарылгазының ниити хемчээли, ниитиниң кемненилге черлерин кириштир алырга, деңгештирген өртектер-биле 11,1 хуууа өскөн болгаш 3897,2 млн. рубль болган.

Үрмектеп садар бараан саарылгазы болгаш хей-ниитиниң кемненилге черлери улуг болгаш ортумак организацияларның 18,7 хуууундан, биче бүдүрүлгелерниң 43,8 хуууундан, эт-херексел, холушак болгаш аш-чем рыноктарына садыглаашкынының 37,5 хуууундан тургустунган.

Үрмектеп садар садыглаашкынының саарылгазында аш-чемниң деңгизгүүрү 53,6 хуууу, аш-чемге хамаарышпас барааннар 46,4 хуууу болуп турар. Бараан курлавырында аш-чем 2003 чылдың деңгели-биле алырга, 105,6 хууу, аш-чемге хамаарышпас барааннар — 118,2 хууу.

ТӨЛЕВИРЛИГ АЧЫ-ДУЗАЛАР

Чурттакчы чонга көргүскен төлевирлиг ачы-дузаның хемчээли баш удур санаашкынар-биле алырга, 961,3 млн. рубль болган, деңгештирген өртектер-биле алырга, 2003 чылдың январь-ноябрь айларның деңгелинде 12,9 хууу хей болуп турар. Чурттакчы чонга төлевирлиг ачы-дузаның хемчээлиниң үлелгезиниң

арга-хевириниң бадыйкап турары-биле алырга, хуу сайгарлыкчыларның кирип турар үлүү кызырлыгы турар.

Чурттакчы чоннун ачы-дуза чедирилгезиниң чарыгдалының структуразында транспорт (31,6) болгаш коммунал (22,8) ачы-дуза төлевири улуг үлүүн ээлеп турар.

ӨРТЕКТЕР

2004 чылдың ноябрь айда инфляция (акшаның үне чокталышыкыны) эрткен чылдың декабрьга деңгезге, 11,2 хууу болган, 2003 чылда 10,8 хууу турган. Аш-чем барааннарынга өртектер 11,5 хуууа, аш-чемге хамаарышпас барааннарга өртектер 6,8 хуууа, ачы-дуза чедирилгезинге тарифтер 23,6 хуууа (2003 чылда дес-дараалаштыр — 9,1 хууу, 8,5 хууу, 23,6 хууу) өскөн.

Улетпүрге өртектер көргүзүглери 2003 чылдың декабрьга хамаарыштыр алырга, 2004 чылдың ноябрьда 105,4 хууу (2003 чылда — 113,1 хууу) болган.

САҢ-ХӨӨ

2004 чылдың январь-октябрь айларда Тыва Республиканың каттышкан бюджетди орулгалар талазы-биле 4901,1 млн. рубльге, чарыгдалдар — 4609,3 млн. рубльге күүсеттинген. Ниити орулгаларда бодунун орулгазының үлүү 19,0 хууу болган.

2004 чылдың ноябрь эгезинде улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелерниң ниити төлээр өреси (кредитор өре, банкыларда болгаш чээлиде өре) 2542,7 млн. рубль, ооң иштинде хуусаазын эрттир-ипкен өре — 1859,8 млн. рубль.

Хуусаазын эрткен кредитор өрениң ниити түңү 1770,4 млн. рубль, ол ниити кредитор өрениң 77,4 хуууу болуп турар. Хуусаазын эрттир-ипкен кредитор өрениң структуразында күрүнениң бюджеттен дашкаар фондуларже өре 17,9 хуууун, бюджетче төлөлгелер 17,2 хуууун, хандырыкчыларда өрелер 54,1 хуууун ээлеп турар.

2004 чылдың ноябрь 1-ниң байдалы-биле алырга, дебитор өрениң ниити түңү 1154,2 млн. рубль четкен, ооң иштинде хуусаазын эрттир-ипкен өре — 781,2 млн. рубль.

2004 чылдың январь-октябрь айларда улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелер 339,2 млн. рубльге карылгалыг ажилдаан. Саң-хөөнүң каттышкан түңели мынчаар тургустунган: 79 бүдүрүлге 13,0 млн. рубльдиң орулгазын алган, 120 бүдүрүлге 352,2 млн. рубльге карылгалыг ажилдаан.

Бүдүрүлгелерге, организацияларга болгаш хуу кижилерге берген чээлиниң ниити хемчээли 612,6 млн. рубль болган, 2003 чылдың бо үези-биле деңгезге, 1,9 катап өскөн.

2004 чылдың ноябрь 1-де хамаатыларның банкыда шыгжамырда салган акшазының ниити түңү 564,8 млн. рубль четкен болгаш эрткен чылдың бо үези-биле деңгезге, 29,6 хуууа өскөн.

АМЫДЫРАЛДЫҢ ДЕНГЕЛИ БОЛГАШ ЧУРТТАКЧЫ ЧОННУҢ

ОРУЛГАЛАРЫ

Чурттакчы чоннун кижы бүрүзүнге хамаарыштыр акша орулга-

лары 2004 чылдың январь-ноябрь айларда айда 3166 рубль болган, херек кырында салдынган деңгели 102,4 хууу (2003 чылдың январь-ноябрьда — 105,1 хууу). Бөлүк аш-чем продуктуларының адаккы өртээ 1235,9 рубль болган, эрткен чылдың бо үези-биле деңгезге, 8,9 хуууа өскөн.

Айда ортумак-биле санаттынган шалың акшазы 2004 чылдың январь-октябрь айларда 5380,5 рубль хемчээлдиг болган. 2003 чылдың ол үези-биле деңгезге, херек кырында ооң хемчээли 15,8 хуууа өскөн.

2004 чылдың декабрь 1-ниң байдалы-биле алырга, 101 бүдүрүлгелерниң хуусаазын эрттирген күш-ажыл төлевиринде өрениң түңү 76,4 млн. рубль четкен. Бир ажилдакчыга хамаарыштыр күш-ажыл төлевириниң талазы-биле хуусаазын эрттирген өре 6868 рубль болуп турар, ооң бүдүрүлге адырларында — 7906 рубль, социал адырда — 4969 рубль.

2004 чылдың ноябрь төңчүзүнде күрүнениң чонну ажилга хаара тудар албанының органнарынга четка ажил дилеп турар 14,4 муң ажилдаар назылыг хамаатылар турган. Оларның иштинден албан езузу-биле 11,7 муң кижы ажил чок деп хүлээп көрдүнгөн. Оларның 65 хуууунга ажил чок чорук талазы-биле ажил чоктар-ның пособиен тывыскан.

Демография. 2004 чылдың январь-октябрь айларда республикага чоннун чайгаар өзүлдези 1000 кижиге онааштыр 6,0 кижы болган, ооң мурнунда чылын 5,0 кижы турган. Чурттакчы чоннун өзүп-көвүдээри 2,9 хуууа кызырылган болгаш 1000 кижиге онааштыр 19,9 чаш уруг төртүтүнгөн.

3454 кижиниң өлгөни бүрүткеттинген (2003 чылдың январь-октябрьда — 5955). Бичи уруларның өлүп-хораар чоруунун деңгели 1000 уругнун бирээзинге хамаарыштыр алырга, бир харга чедир назылыг 18,8 уруг өлгөн, 2003 чылдың январь-октябрьда 30,2 турган.

ХБАБ органнарынга 1325 өгленишкын болгаш 448 өг-бүлө чарлышыкыны демдеглеттинген. Хоойлу-дүрүм езуугаар бүрүткеттинген 1000 өг-бүлө тутканнарга хамаарыштыр алырга, ооң 338-и чарылган болуп турар (2003 чылдың январь-октябрьда-356 турган).

Ижин-шөйүндү аарыглары, халдавырлыг гепатит, паротит эпидемиязы-биле аарып турар чурттакчыларның саны эрткен чылдың бо үезинде кызырылган. Нарын байдал краснуха аарыгларында тургустунуп турар. 2003 чылда 11 таварылга демдеглеттинген болза, бо чылын 85 четкен.

Корум-чурум үрээшкени. Республиканың Иштики херектер яамызының сан-медээлерин езуугаар алырга, 8030 кемниг херектер бүрүткеттинген. 100 муң чурттакчыга хамаарыштыр 2620 кемниг херектер болган, 2003 чылдың ол-ла үезинде 2671 турган. Күштепкүчүлээшкын, экономиктиг кем-херек үлгедиглери-биле, өлүрүшкүн-биле холбашкан кем-херек үлгедиглери хөйү-биле бүрүткеттинген. Кем-херек үлгедиглери-биле илередип тывары 53,7 хууу болган, 2003 чылдың ол-ла үезинде 46,2 хууу турган.

ТР-ниң Статистика Талазы-биле күрүне комитеди.

УРУ АРЖААННЫ

Сүт-Хөл кожууннун девискээринге хамаарып турган Уру хем кончуг байлак, кандыг-даа аң-меңниң турлаа, балык-байлаң ораны чер чүве. Тыва АССР-ниң Чазааның даргаларының хол көдүрүп бадылаан чөпшээрели-биле ам Саян-Шушенск заповеднигиниң девискээри апарган.

Ол девискээрлерге мал-маган хамаанчок, аңнаан, диңнээн кижилерни эрттирбестээн. Эрткен чылын Сүт-Хөл оолдары дүшкен сыын мыйызы чыып алыр дээш ашкылай бээрге, оларны туткулааш, Ермаковск районга апаргаш, чартык чыл иштинде бажынааш, шийткилээнер-ле болгай.

Ам чүгге аржааннаан улусту бижик, документи-лерин барымдаалап, чөпшээрел бергеш, аржаанче эрттирип турар. Олар аржаан кандыг аарыгларга дузалаары деп менден улус дыка сонургап айтырар боор-дур. Ийе, мен ол аржаанга хамаарыштыр кыска тайылбырны берип көрейн.

Уру аржаанын Ак-Даш чуртуг аңчы Ак-кыс аңнап чорааш тыпкан дээр чүве. Соругга улуг аң кирип келген, аңчы аңчы адырга, халыбайн-даа ол-ла черинге ушкан. Аңның ханы үнүп чыткан соругнун суунга холушак, агага берген бадый чыдарын аңчы ыңчан эскерип каан.

Кажан ол ижин-баары хоочурап аарып бээрге, демги соруунун үнүп чыдар суун ижил эгелзэн. Оон кадык кижы болуп сегип үнгөн. Сөөлүндө аңчы Ак-кыстың соруг суун ижил тургаш, ижин-баарының аарының экижээниниң дугайында чугаа-соот чер болганынга дыргын тарап, ынаар чоруур улустар көвүдее-көвүдее, ону Соруглуг-Баалык аржааны деп алай берген.

Шынап-ла, кончуг берге аарыгдан аарааш, сегзэн кижилер-биле кады чурттап чордум. 1950 чылдарның төңчүзүнде Сүт-Хөл кожууннун "Ишкин" совхозунун партком секретарына Хуна Ооржак ажилдап турган. Ол ижин-баар аарындан аарааш, Кызылга эмнеткеш, ССРЭ-ниң сурагыг курорттарының бирээзи Кисловодскиге эмнедирин уламчылаары-биле путевкалыг чоран. Түңгел бер-бейн баарга, Соруглуг-Баалык аржаанын киргеш, сегип үнгөш, 80 хар ажыр чурттады ийин. База бир чижек. Мээң кудам болур Шагжа Сат бүрүктери аарааш, Кызыл эмнегезинге эмнетсе-даа, экижишкын болбаан. Эмчилер кезерден өске дузалаары берге-дир деп түңгел үндүргөш, үндүр бижипкен. Ол чанып келгеш, август айның төңчүзүнде Уру аржаанынга бир ай хире киргеш, сегип үндү.

Аржаанга шаанда улусту вертолет-биле база чедирип турган. Аът оруу-биле Алды-Ишкин баштааш, Урунун бажы-биле бады баар. Ишкин суурдан Алды-Соорну өрү үнгөш, Хөрт-Тайга сынын кырладып чоктааш, үстүү Ара-Ойлап кирерге, Кызыл-Борта заповедниктин конторазына келир. Оон чөпшээрел алыр.

Аржаанның чоогунга келирге-ле, ооң дарызыг, күгүрзүг чыды чыталып келир. Аржаан 9 градус чылыг болгаш оон чечени-даа ижил болур. Сөөк-даяк аары улус будкалыг шоргага каксыр. Аржаан ээзи кыс кижы болганы-биле арага-дары аймаа ижери аңаа шуут хоруг-луг. Аржааннаан сөөлүндө аалоранынга келгеш, бир ай иштинде арага аймаан ишпейн, ооң чурумун сагыры чугула.

Сегбе ОНДАР, күш-ажылдың хоочуну.

БИЧИИ УРУГЛАРНЫҢ КАДЫК-ШЫЫРАК ӨЗЕРИНГЕ төптүң эмчилери дузалаар

Келир үеги хамаатының кадыынче кичээнгеи ол иезиниң иштинге чорда-ла, салыр болза эки. Эң кол чүүл – чаш төлдүң чырык черге төртүнүп келириниң ада-иеге күзенчиг болуру, уругну өг-бүлениң ааскежи кылдыр хүлээп көөрү. Ынчангаш ава төлүнүң кадык-шыырак болуру дээш организмге эки шиңгээлди янзы-бүрү чөмнерни чиир, мага-бот, хан-дамыр сайзыралыга хамаарыштыр шимчээшкннерни кылыр, соокка, халдавыр аарыгларга алыспас ужурлуг. Ылаңгыя сааттыг херэеженнерге арагалаары, таакпылаары чаа-ла боттанып эгелээн чаш төлдүң төп нерв системазының сайзыралыга улуг шаптыкты болдуруп, бүгү назынында ону эдер дээш демисежир апаар, дудуу, кадыы кошкак болур байдалга чедирип болур. Иезиниң иштинге боттанып эгелээн чаш төлдүң организми авазының амыдыралында болушкуннарга, алдынып чоруур аажы-чаңынга, сагыш-сеткилиниң байдалына, кадыкшылынга дүргени-биле алзыр, ол бүгүнү бодунга салгап ап сайзыраар, онза,

Амгы рынок экономиказының эргилделиг үе-чадазында барык бүгү Россияда чоннун социал амыдыралының байдалы чогуур деңгелде эвес болгай. Ынчангаш сөөлгү 10 ажыг чылдарның иштинде четпес-дудуу, төрүмелинде инвалид, кадыы, өзүлдези кошкак, организми, угааны сайзыраңгай эвес, нерв аарыг, моюн, оорга сөөк-тери ыргак, ниити мага-бодунуң деңгели шын эвес чаштарның хөйү-биле төртүнүп турары чажыт эвес. Ылаңгыя бистиң Тыва Республикага сөөлгү 5 чылда 0-дан 14 хар чедир уругларның аарыыр чоруу мурнунда турганынга көөрдө, 27 хуу көвүдээн. Өскээр чугаалаарга, 100 муң назы четпээнерниң 14239-у

400 кв.м. хемчээлдиг шөлдүг эмнээр корпус (эрги котельная) ажилдап турар. Ында 50 тускай мергежилдиглер: эмчилер, психологтар, логопедтер, валеолог башкылар, массажистер чаштарның кадыын быжыглап эмнээр буянныг ажил-херекте киржип турар.

Республиканың уругларның

Эмчи сестразы Р.М.Тумат аарыг уругну чиңнеп тур.

Ортопед эмчи А.Д.Сат рентгенде чурукту шинчилеп тур.

аарып турар. 2003 чылда 100 муң назы четпээнерниң 53,5 хууу араан. Инвалид уруглар төртүтүнер чорук бистиң республикада Россияда ортумак деңгелден 50 хуу ажыг.

Чаштарның инвалид болу бээрн база ындыг уруглар төртүтүнерин баш удур болдур-бас, хоочу аарыгыг назы четпээнерниң аарыын эмнээр, кадыкшылын катап тургузар сорулга-биле 2000 чылда Кызыл хоорайга республиканың улусчу болгаш амгы медицинаның эмнээшкн төвүнүң баазында эрги хоорай котельнаязының база коммуналдыг чунар-бажын бажынарныга бичии уругларның кадыын быжыглап, катап тургузуп эмнээр республика төрү ажиткан. Эмнээр корпус (эрги котельная) 400 кв.м., кадык быжыглаар корпус (коммуналдыг чунар-бажын) 1200 кв.м. тус-тус шөлдөргө. Бо хүннерде кадык быжыглаар корпусун кырында немей ийиги каытты тудуп турары-биле чүглө

кадыын быжыглап, катап тургузар төптүң кол эмчизи Алла Сергеевна Хунан-оолдун биске дыңнатканы-биле алырга, ында колдуунда 0 хардан 14 хар чедир уруглар, төрүмелинде инвалид уруглар, 2-ги, 3-кү кадыкшыл бөлүүнүң уруглары, чамдыкта улуг-даа кижилер кээп эмнедип турар. Түңнел кандыг бооп турарыл? Эмнедири-биле эккелген чаштарның бир чыл иштинде комплекстиг эмнээшкнни эрткениниң соонда, 10 хууу шуут кадык апаар, 73 хууунуң кадыкшылы мурнунда турганындан оранчок экижи бээр болган. Бо чүнү көргүзүп турарыл дээрге кадыы кошкак төртүтүнген чаштарны бо төпке эрте, өй-шаанда эккеп, эмнеткен тудум, оларның шуут кадык кылдыр эмнедип ап болурунун магадылалы улуг бооп турар. Кадыы кошкак төртүтүнген чаш кижини саадатпайн, маңаа эккеп эмнедип эгелээри эргежок чугула.

Кандыг аргалар-биле ында эмнеп турарыл? Янзы-бүрү бедик шынарлыг эмнер-биле эмнээрн-

ден аңгыда, ында чаштарга ниити массаж, физиоэмнээшкн база гидрокинезотерапиялыг, кинезотерапиялыг, психологтуг эмнээшкннерни чорудуп турар. Ук эмнээшкннерни чорударда сайзыраңгай Барыын чүк чурттарының медициналарының эң эки аргаларын ажыглап турар.

Ам ук эмнээшкн аргалары-биле тус-тус таныжып көрээлиңер. Физиоэмнээшкнге күш-культураның чаа өзүп эгелээн биологтуг мага-боттун бүгү талалыг хөгжүлдизинге эргежок чугула хөй янзы мергежилге шимчээшкннерниң комплекзин чаштарга чорудар. Аңаа тускай эмнелге херекселдерин база ажыглаар. 3 ай четпээн база 4 айдан улуг-даа чаштарга гидрокинезотерапия (чылыг сугга эжиндирип эмнээри) дыка дузалыг. Иезиниң иштинге чаш төл сап, суг аразынга боттаныр болгай. Төртүтүнгөш, чаа-ла 2-3 ай болган чаштар ол байдалды ам-даа утпаан, чылыг сугга эжиндирип эмнээрге, иезиниң иштинге чораанында дег, хөлчок идепкейлиг бооп, канчаар алдынарын безин билер болур. Аарыг чаштарны ийи, үш катап чылыг сугга эжиндирип эмнептерге-де, байдалы көскүзү-биле экижи, хөлчок оожургал, удууру экижи, аажок сергек апаарын ада-иелер чугаалап турар. Чылыг сугга эжиндирип эмнээри 3 неделядан 3 ай чедир уругларга дыка дээштиг. Кинезотерапия аргазы-биле мага-бодунуң сайзыралы сула чаштарны шын шимчээшкннер (ол-бо талаже эргилеп аңдарлыры, ишти-биле азы дерт-даяктап сояры) кылдырып эмнээр. Аңаа ортопед мячиктерни база өске-даа херекселдерни ажыглаар. Хол, буду кемдээн, оорга сөөгү кемдээн уруглар бо эмнээшкнге дүрген сегири. Чижээ, 6-7 айлында менингиттиң берге хевиринден араан, хол-буду шимчевес, бажын безин көдүрө албас Эртин деп бичии оолду ук төпке ада-иези эккелген. Эмчилерниң карак кызыл эмнээшкнниниң, ада-иең кызымак чүткүлүнүң ачызында бо хүннерде бичии Эртин анаа маңнап турар кылдыр сегээр. Маңаа чүглө эмчилерниң эвес, ада-иең кызымак чүткүлү, эмчилерниң бажыңга кылыр кылдыр берген сүмелерин күүседери, үспейн, өй-шаанда эмнедип кээри улуг салдарлыг, аарыг уруг дораан эттине бербес болгай, үр, карак кызыл эмнээшкн херек дээрзин Алла Сергеевна онзалап демдегелеп олурду. Ындыг эмнээшкннер ыяап эки түңнелдиг болурун ук эмчилерниң арга-дуржулгазы, ажылы көргүскен.

Оон ыңай ук төпте инвалид чаштарның кадыын экижидип эмнээр талазы-биле ажыл база дыка дээштиг чоруп турар. 2004 чылда аңаа 635 инвалид чаштар эмнеткен. Оларның 83 хууунуң кадыкшылы мурунуку байдалындан оранчок экижээр бооп турар.

Чаш төлдүң шын үңгээрин невролог Г.П.Верба хайгаарап тур.

Кинезотерапия аргазы-биле И.С.Климова эмнээшкн чорудуп тур.

Массажист Т.Б.Сарыглар ажыл үезинде.

Ниитизи-биле 2004 чылда уругларның кадыын быжыглап, катап тургузар төпке 14 муң бичии чаштар эмнеткен.

Кадыы багай чаштар төртүтүнген таварылгаларда ада-иелер саадатпайн, уруун бо төпке эккеп эмнедири эргежок чугула. Төртүтүнгөш үезинден 1 хар чедир назылыг чаштарны эмнээрге, кадыкшылы дүрген экижири, эмнээшкн дээштиг болуп турар.

Эмнедири-биле эккелген чаштарның кадыы дээш кызымак ажылдап чоруур ортопед эмчи Арта Доржуевич Сатты, невролог Галина Петровна Вербаны, массаж кылыр Татьяна Биче-ооловна Сарыгларны, эмчи

сестралары Роза Мөңгеевна Туматты, Ирина Сергеевна Климованы кол эмчи Алла Сергеевна аажок мактап олурду. Ынчангаш ажы-төл кадык өзүп, чонга, ниитилелге ажыктыг, эртем-билиглиг, амыдырал дээш туржуп шыдаар долу үнелдиг кижиге болзун деп бодаар болзувусса, оларның кадыынче хырын иштинде чорда-ла, сагыш салып, аваларга бүгү-ле таарымчалыг байдалды тургузуп, социал байдалы эки, чагай болзун дээш туржур ужурлуг бис.

Борис ОНДАР.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

ОН БИР СОЛДАТТЫҢ КОМАНДИРИ

—Бирги Украин фронтузунун 63 дугаар механизаттынган бригаданың салбыр командиринин дузалакчысы Леонид Ефимов силерни командир херегеп тур, далажыңар! — деп, чидиг үн дыңналган.

Ефимов тура халааш, хеп-сынын эде-хере тырткаш, чер бажында командирге чеде берген.

—Днепрниң ол чарында эриктен ийи километр хире черде Зарубинцы деп суур бар. Ында фашистерниң саны тодарттынмаан. Олар хемни дүн-хүн чок хайгаарап турар. Он бир дайынчыдан эдери алгаш, Зарубинцы суурну ээлеп алыры-биле бүгү-ле арга-ларны херегеп тургаш, хемниң ол чарында кежерин даастым. Даалга нарын болгаш берге... — деп, командир дужаган.

—Дужаал билдингир-дир — деп, Ефимов илеткээн.

—Суурга боо даажы дыңналы бээр-ле, бистиң үгер-боолары-выс силерге дузалажып кириптер — деп, командир чугаалаан.

Леонид Ефимов он бир солдатты эдери алгаш, 1943 чылдың сентябрь 22-де Днепрни кежериле чорупкан. Сигенниг копка оруктап чорааш, хемни эринге чедип келгеннер. Шақтың эрткени-даа билдинмейн барган. Дүнекиниң он ийи шак, кым-даа карак шиммээн. Шитпирлиг үеде кижиниң сагыныгы кедегери апаар дээр-ле шын. Он бир хайгылычлар доорбаштардан болгаш манзалардан бичи салгыгаштарны дораан-на белеткеп алгаш, хемни кымга-даа билдирпейн кеже бергеннер. Хайгылычлар болгаш черинге чыгып алгаш, шупту суурже углай басыпкан. Чартык шак-даа четпээнде арыг доозулган.

Суур ортузунда элээн улуг бажың бар. Ону долгандыр таңныыл кылаштап турар болган. Даң агарып чорда, дайынчылар суурга чеде бергеш, дең эвес тулчуушкуну эгелээн. Зарубинцы суурга турган немецтер баштай кайыны боолап турары эскербейн баргаш, ыңай-бээр маңажып тура, улуг когаралга таварышкан. Тулчуушкун түлүктөй бергенде, Днепр хемниң ол чарында үгер-бооларны даажы дыңналып, бистиң шериглеривистиң сегиржи алышкынче киргени билдине берген. Чер чыраалакта совет самолеттар суурнуң кырынга көстүп келгеш, чазагыг оруктарны сылба бомбалааш

Л.Н.Ефимов.

барган.

Дүшке чедир немецтерге удур тулчуп келген он бир эрес-дидим солдаттарның алдызы маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылган. Кежээликтей фашистерниң атакызы кезек када оожургай берген. Дириг артка беш дайынчы немецтерниң катап халдаарын манап органнар.

Совет шериглерниң шаап халдаашкыны улам күштелген, ооң ыйышкынынга шыдашпайн дескен фашистер Зарубинцы суурга мөөңнели берген, ыңчангаш база катап чидиг тулчуушкун эгелээн. Днепрден халбактанган дайзын тылда эвээш санныг совет дайынчыны узуткаар дээш дыкала оралдашкан. Бир хонук дургузунда үргүлчүлээн тулчуушкун артка беш дайынчыга дыкала берге болган. Ийиги хүннүң кежээзинге чедир чүгле ийи кижиги артка.

Маадырлыг ийи дайынчының быжыгылып алган тейин дайзын ийи хонуктун дургузунда атакалап келген.

“Дириг тургаш, дайзынның холунче черле кирип болбас” деп Ефимов бодап келгеш, гранатазын холунга дыңзыдыр тудуп алгаш, “дайзын тудуп алыр дээш келзе, мону чазылдырыптар мен” деп чугааланып орган. Зарубинцы суурнуң чөөн талазындан совет шериглерниң башкылыгы көстүп кээп турда, бөлүк немецтер ийи дайынчының камгалалынче сөөлгү атаканы кылган. Ефимов биле ооң эжинге каш граната, бир-бир диск автомат октары артка турган.

Немецтер тейин бажынче

чоокшулап-ла орган. Фашистер ийи дайынчыга чоокшулап келгеш, “дүжүп бериңер!” деп багайттыр орустап алгырганнар.

Леонид Ефимов “Отту ажыдыңар! Гранаталарны белеткеңер!” деп бар-ла шаа-биле алгырып, команданы бергеш, соястап үнгеп орган фашистерге автоматтың бир ээлчээн төндүр тудупкаш, гранаталарны улай-улай шыва-дапкан...

Маадырлыг дайынчыны немецтерниң бачыттыг огу аар балыг-лапкан. Ефимовтун караа караңгылап эгелээн болгаш оон ыңай чүнү-даа билбейн барган.

Ол үеде совет шериглер дайзынның камгалалын чеза таварып киргеш, Зарубинцы суурну хостаан.

Днепр хемни кешкеш, Зарубинцы суурну немец эжелекчилерден хостаар дээш эрес-дидим тулчуп, үш хонук иштинде холдан салбайн, бистиң шериглеривиске орукту ажыдып берип, маадырлыг чоруун көргүскени дээш Леонид Николаевич Ефимовка Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывысқан.

Леонид Ефимов элээн үр эмнеткеш, чоорту сегип, кадыкшылын экижидип алгаш, дайзынның когун үзе чылча шавары-биле фронттуже оруун уламчылап чорупкан.

1945 чылдың август айда фронтту шериг албанындан халашкаш,

кадайы медицина албанының подполковниги Анто-

нина Валова-биле кады Тывага ажылдап, чурттаары-биле чедип келген. Леонид Николаевич чээрби үш чылдарның дургузунда Кызылдың зооветеринар хандырылганының директорунга, алгы заводунга, сугга дүшкенерни камгалаар станцияның начальнигинге ажылдап келгеш, Тываның социал-экономиказын хөгжүдөр херекке бодунуң күш-ажылы үлүүн кириген. Ол ышкаш школачылар болгаш аныктар ортузунда шериг-патриоттук кижизидилгени чорудар херекке идепкейлиг кирип келген, хөй санныг учуражылгаларны эрттирген, лекцияларны номчаан, беседаларны кылган.

Леонид Николаевич Ефимов 1901 чылдың декабрь 25-те Томск хоорайга төрүттүнгөн, 1986 чылда Тывага мөчээт.

Хандынмаа БАЙКАРА.

Маадырлыг чорук

Сталинград чанынга немец-фашист шериглерни чылча шапканы

И.В. Сталинның дужаалы-биле 1942 чылдың ноябрь 19-та Мурнуу-Барыын, Дон, Сталинград фронтуларының дайынчылары Сталинградтың соңгу-барыын болгаш мурнуу талаларында немец эжелекчилерге удур шитпирлиг шавар халдаашкынче киргеш, дайзынга улуг каража-когаралды таварыштырып эгелээн.

бодунуң штавы-биле дүжүп берген. Февраль 2-де удурланыкчының

соңгу бөлүүн узуткап чок кылганы-биле Сталинград тулчуушкуну доозулган. Сталинград тулчуушкуну 1942 чылдың июль 17-де эгелээш, 1943 чылдың февраль 2-де совет шериглерниң тиилелгези-биле доозулганы ол.

Сталинград чанынга совет шериглер 91 муң хире немецтерни тудуп алган, оларның аразында 24 генерал, 2500 офицер бар. Тулчуушкун шөлдеринге 147 муң ажыг немец шериг өлүрткөн, оларны хөөржүткөн. Дайзынның 750 самоледун, 1150 танкызын, 61 муң ажыг автомашиназын, хөй санныг минемедун, пулемедун, ланчызын, мотоциклин болгаш өске-даа шериг чепсек-херекселдерин совет шериглер былаап алган.

Совет дайынчыларының Ста-

линград чанынга немец-фашист эжелекчилерниң шериглерин узуткап чок кылганы Ада-чурттун Улуг дайынының болгаш делегейниң ийиги дайынының чорудулганының эргилде үе-чадазы, бо болза дайыннарның төөгүзүнде эң-не шылгаңгай делегей учурдузалаг тиилелге болган. Сталинград чанынга тиилелге Европа-ның улустарының национал-хосталгалыг демиселин күштелдиринге улуг салдарын чедирген. Немец эжелекчилер маңа аштырган соонда фашизмниң лагеринге кризис эгелээн. Сталинград чанынга совет шериглерниң тиилелгеги Совет күрүнениң шериг аталдарын делегейге бедии-биле көдүргөн, делегейниң тайбынга ынакшылдыг бурунгар депшилгелиг кижилери байыр чедирип турган.

В.БАЛЧЫЙ-ООЛ хоолгалап чара тырттырган.

Тиилелгениң 60 ЧЫЛ ОЮ

ЕЗУЛУГ ЭРЕС-ДИДИМНЕРНИҢ БИРЭЭЗИ

Тыва Арат Республиканың дилээн хандырып, Совет Эвилели дайынчы ок-чепсек, техника-биле дузаны чедирип, удуртур составты белеткеп берген. 1941 чылда АРШ-тың аъттыг шериниң полугунуң дайынчы составыга танк кезээ тыптып келген турда, ССРЭ АРШ-ка “Т-28” маркалыг чаа танкыны, танкетаны болгаш куяк машиналарны белек кылдыр чоруткан турган. ССРЭ-ниң аңгы-аңгы хоорайларыга өөренип турган чамдык офицерлер Ада-чурттун Улуг дайыныга киришкен тыва эки турачыларның командирлери болуп, улуг ажылды кылганнар.

Совет чазак Ульяновскиниң танк училищезиниң башкызы Савелий Григорьевич Рудикти Кызылче сургакчылап чорудуп берген. Чаа-ла 27 харлыг, хып дээн аныяк, артында-ла капитан эргелиг офицер, бодунуң интернационалчы хүлээлгезин эрес-шудургузу-биле күүседип, тыва танкистерни кыска хуусаа иштинде дүн-хүн чок өөредип доостурган. Боду 1943 чылдың апрельде фронттуже чорупкан, а ооң өөреникчилери тускай дужаал езугаар май айда чорупканнар. Савелий Григорьевич — Украинаны, Польшаны, Германияны, Чехословакияны хостаан дайынчыларның бирээзи. Ол дыка хөй дайынчы орден, медальдар-биле шаңнаткан. Оларның аразында ТАР-ның Күш-ажыл ордени база бар.

Тыва эки турачыларның бирээзи Ондар Дыртык Чүсүмаа огулу Устүү-Ишкинге төрүттүнгөш, орлан-шооа эр болуп доругуп келген. Хып дээн чалыы үезинде ол Кызылга Араттың Революстуг Шериниң хүрээленинге албан-хүлээлгезин эрттирери-биле чедип келген. Ынчан танкист мергежилге өөренип күзөлдиглерниң шилелге эгелей берген турган. Дыртык Ондар шилелгени эрткеш, Савелий Григорьевичке өскелер-биле деңге башкылап, Т-28 танкының механик-чолачызы мергежил чедип алган. Улуг сержант Ондар Дыртык Чүсүмаевичини өске эш-өөрү-биле кады 1943 чылдың май 10-да Тываның чону, дидимнери каттыржып, уянарны ыглажып тургаш, үдээн.

Тыва танкистер Горький хоорайга дайынчы белеткеди эртип, “Т-34” танкыны хүлээп алгаш, 52-ги Армияның 25-ки танк полугунче киргеннер. 1944 чылдың август 22-де олар Яссы-Кишинев хоорайны хостааш, Румынияның девискээринде баштайгы улуг хоорай — Яссыны эжелеп алган. Тыва эки турачыларның аразындан танкист Кыргыс Идам Бессарабияның виногоград шырыштарының аразында дайзыннарга танкызын үрей аттыргаш, аңаа маадырлыгы-биле өлгөн. Ону акы-дуңма хөөрүнге орнукушкан.

Умань хоорайны хостаары дээш тулчуушкунга Хомушку Чүргүй-оол болгаш Ондар Дыртыктың экипарты мурнуу Буг хемниң дүвү-биле кешкеш, аэродромга турган дайынчының самолеттарын адып-боолап тургаш, оларның чаңгызынга-даа агаарже ужул үнер чай бербейн барганнар. Дайзынның удур халдаашкыннарын

чылча шаппышаан, ийи экипаж полктун өске танкистери келгичеге дээр тулушкан. Тыва эки турачы танкистерниң башкарганы ийи экипажтың маадырлыг халдаашкынының түңнелинде немец-фашистерниң 24 самоледун, 80 автомашиналарын хунаап алгаш, 800 немец солдаттарны тудуп алган. 25-ки танк полугунга дайын үезинде маадырлыг чоруктары дээш, “Умань полугу” деп атты тывыскаш, Кызыл тук ордени-биле шаңнаан. “Умань полугу” 1944 чылдың март айдан 1945 чылдың майга чедир Корсунь-Шевченкону, Умань-Батотани, Яссы-Кишиневту, Дебреценни, Сандомир-Силецти, Праганы фашистерден хостаар операцияларга киришкен.

Умань дээш тулчуушкунга маадыр чоруун көргүскени дээш, полктун командиры улуг ордуна Ондар Дыртыкка Совет Эвилелиниң Маадыры деп бедик атты тыпсыр дугайында делегн кириген. Ооң-биле кады дайылдажып чораан танкист эжи, Эрзин кожуунга прокурорлап ажылдап турган Михаил Халарбаевич Конгар, ол делегнни чогуур черинге четпейн, чиде бергенинге хомудаан сеткилин чугаалап турганын сактыр-дыр мен.

Дыртык Чүсүмаевич фронтдан ээп келгеш, Сүт-Хөл кожуунуң оралакчы даргазынга ажылдаш, Кызылче депшип ажылдай берген. Шеригке кады чоруктаны чаңгыс хемге төрүттүнгөн, ооң суун ижип өскөн эжи Ондар Быйма Сойгу огулу АРШ-тың шериг албанындан халашкаш, Дыртыктың кады төрээни Сайын-биле өг-бүлө тудуп, кады чурттааш, келир салгалга телептиг оолдар, кыстарны өстүрүп кааннар. Фронтчунуң база бир дуңмазы Ондар Дойду Чүсүмаа огулу Кызыл-Тайга сумузуна 1950 чылда тургустунган “Большевик” колхозтун үндөзлекчилериниң бирээзи болурундан аңгыда, ооң социал-экономика хөгжүлдөзү дээш могаш-шыла чокка ажылдаан кижилерниң санынче база кирген.

“Совет Эвилелиниң Маадыры” деп атты албайн барган-даа болза, бодунуң эрес-дидим, маадырлыг чоруун дайын шөлдеринге көргүскөн тыва эки турачы Ондар Дыртыктың дугайында моон-даа тодаргай болгаш солун сактышкыннарны ооң дөргүл-төрели, чоок кижилери база солун-сеткүүлге чырыда бээр боор дээрзинге идегеп, бо чүлдү бижээним бо.

Сегбе ОНДАР.

ЭКИ ТУРАЧЫЛАР ДУГАЙЫНДА

Украинаның Деражно суурда школа музейиниң директору, төөгү башкызы, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчысы Ярослав Войцешко “Тывадан Украинага, Кызылдан Ровенщинага чедир” деп аттыг номну чырыкче үндүргөн. Ону Ровно областы немец-фашист эжелекчилерден хостаанының 60

чылында тураскааткан. Ук номда Совет Эвилелиниң Маадыры капитан Кечил-оолга командиляткан тыва эки турачыларның Ровно облазын немецтерниң эжелелден хостаар дээш маадырлыгы-биле тулчуп турганының дугайында материалдарны, фото-чуруктарны парлаан.

Юбилей

МЕДАЛЬДЫ БОЛГАРИЯГА ЧААЛАП АЛГАН

Подполковник А. У. Кара-Сал

Подполковник А. У. Кара-Салдың удуртуп турар салбыры терроризм-биле демисел чорудары-биле сырый холбашкан, ынчангаш кончуг дүрген дээштиг хемчеглер ап хөделир коллектив болур. Бо берге болгаш харысалгалыг албан-хүлээлгезин күүседип келген үезинде ол чаңгыс удаа эвес медаль-биле шаңнаткан, эргелелдин удуртулганын хүндүлел бижиктерин алган.

Шериг албанынга болгаш амыдыралынга шак мындыг чедишкннерни чедип алырынга аңаа чүү дузалап турарыл? Салган сорулгазын чедип алып дээш чүткүлү, күш-ажылга ынаа, спортка хандыкшылды орта кол рольду ойнаан.

Бистиң республиканың хостуг хүрешке шыырак мөгелериниң бирээзи Анатолий Узенович спортка школачы чылдарында-ла хандыкшаан. Ооң бирги тренери, күш-культура башкызы, ССРЭ-ниң спорт мастери Анай-оол Шойдук, бичи оолдук спортка салымнын эскерип кааш, хаактаарынга, чиик атлетикага, хол бөмбүүнге, футболга, баскетболга хандыкшыдып өөреткен. Кожунунун школачыларының аразынга эртип турган хаак маргылдааларынга Кара-Сал үш удаа чемпион болган.

Школаны дооскаш, Тываның көдээ ажил-агый техникумунга өөрени бергеш, тренер Болат-оол Чөкпектиң удуртулганы-биле хостуг хүрештин чажыттарын шингээдип алырынче кирген, каш айлар эрткенде-ле Кара-Сал республиканың бичи оолдар аразынга эрткен хүреш маргылдаазынга чемпион атка четкен. 1973 чылда Москва областың Малахов хоорайга тренерлер школазын шиллелгезин ол эрткен, ону ССРЭ-ниң хөй дакпыр чемпиону Аркалий Карапетян тренерлеп, белеткеп турган. “Күш-дамыр талазы-биле эки белеткел кандыгдаа берге таварылгада кижиге ажыктыг, ылаңгыя шериг албаны эрттиреринге чиик. Шериг албанынче мени кыйгыртып турар үеде спорт мастеринге кандидат турдум. Солдаттарны спортчу мергелелгелерге өөредирин менээ идегеп турган” деп, Анатолий Узенович чугаалал турар.

Шериг албанындан ол халаш-

Биче сеткил кижини каастаар деп чон шыны-биле сөглээ. Аңаа Анатолий Узенович Кара-Сал дорт хамааржыр. Ол бөдүүн улус-биле ижин-кара чокка чугаалажыр, экиригек, кымга дуза херек болдур кажан-даа ойталавас. Шынчызы, туруштуу, ак сеткилдин, онашкан херээнге бердингени, бедик харысалгалы-биле Россияның Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелелиниң коллективинде хүндүлүг болгаш ат-алдарлыг кижилерниң бирээзи.

каш, Москва чанында Балашиха хоорайның 47 дугаар профтех училищезинге өөренип кирген. Оон Москваже хүннүң-не барып, ЦСКА-ның спорт залынга белеткелди эрттирип турган. Шудургу чоруктуң ачызында 1976 чылда хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастериниң нормативин күүсеткен. Училищени дооскаш, Бай-Дагга чанып келгеш, шыңгыы белеткелдин уламчылап тургаш, Кызылга болган маргылдааларга үргүлчү киржип келген. Көдээ спортчуларны каттыштырып турган “Урожай” спорт ниитилелиниң төп чөвүлелиниң чемпиону атка төлөптиг болган. 1977 чылда А.У.Кара-Сал Смоленскиниң күрүнениң күш-культура институтунга өөренип киргеш, дөрт чыл дургузунда хостуг хүрешке бодунуң деңизинге бо областың база Украинаның, Белоруссияның чемпиону турган.

Дээди эртемниң дипломун холга алгаш, Анатолий Узенович Тываже эрп чанып келген. Маңаа ол дээди спортчу мергелелдин

Хостуг хүрешке тиелелгелеринден аңгыда, хаак чарыжынга, самбога, боо адарынга, тыва хүрешке, хол бөмбүүнге база өске-даа спорт хевирлеринге ооң чедишкннери хөй.

Ажил-албанын күүседип турар үезинде Анатолий Узенович эргелелдин коллективиниң шилиндек командазының кежигүнү бооп, Россияның аңгы-аңгы хоорайларынга хөй хевирлерниң (боо адары, маңнаары, хол-бут демисели), маргылдааларынга база чиик атлетикага, спортчу уг-шиг тыварынга, боодан адарынга киришкен.

А.У. Кара-Сал – салым-чаянынгы тренер болгаш организацы. Ооң удуртулганы-биле РФ-тиң ФААЧ-тың ТР-де эргелелиниң шилиндек командазы Тыва Республиканың Президентизиниң кубогунга чемпионнап, шаңналдыг черлерни ээлеп, 2001 чылда Красноярск хоорайга Россияның ФААЧ-тарының ужуражылгаваргылдааларынга тиелекчи болган.

Анатолий Узенович – тергийн спортчу болгаш кызымак ажил-иши боорундан аңгыда, үлегерлиг ада, өг-бүлезиниң быжыг чөленижи. Ооң өөнүн ишти Чечек Дакпай-оол-овна амгы үеде Кызылдың 3 дугаар школазында күш-ажыл башкызы бооп ажилдап чоруу. Оларның улуг оглу Кежик – Тываның Күрүне университетиниң 3-кү курузунун студентизи, бичи огу Буян – тоскукласчы. Оолдары баскетбол биле бут бөмбүүнге сундулгалар.

А.У. Кара-Салдың хостуг хүрешке бердингенин республиканың аныяк мөгелери үлегер кылдыр ап чоруу. Ол хостуг хүрешке беш спорт мастерин белеткээринге дорт киришкен. Олар амгы үеде россияжи деңгелдин маргылдааларда чедишкннерин киржип турар. Ынчангаш дыка хөй спортчулар Анатолий Узеновичини хүндүлөп, “башкы” деп адаарының чылдагааны-даа ында.

А.У. Кара-Сал – бедик харысалгалыг, быжыг туруштуг оперативтиг ажилдакчы, ынаныштыг эш база биче сеткилдингезулу кижидир. Ынчангаш бо айда 50 харлап турар коллегавыска болгаш ооң өг-бүлезинге аас-кежикти, быжыг кадыкшылды, Ада-чуртка бараан боорунга чаа болгаш хөй күштү күзээр-дир бис.

Долаана ХЕМЕР-ООЛ, РФ-тиң ФААЧ-тың ТР-де эргелелиниң хөй-ниити-биле харылзажыр бөлүү.

школазынга тренерлеп, республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитетинге улуг инструкторлап ажилдаан. 1984 чылда ол Тыва АССР-ниң КАЧК-га шеригжи болгаш күш-дамыр белеткээр инструктор бооп ажилдап кирген.

А.У.Кара-Сал – хостуг хүрешке республиканың он дакпыр чемпиону. 40 харлыг тургаш, ол аныяк мөгелер-биле тутчуп тургаш, “Центр Азия” солунуң шаңналдары дээш делегей чергелиг маргылдаага тиелекчи болган. Улуг спорттан чорупканда болза, ол хоочуннар аразында маргылдааларынга база киржип турган. Болгарияга болуп эрткен хостуг хүрешке хоочуннарның делегей чемпиондынга ол хүлөр медальды чаалап алган. Ооң соонда алды чыл улай Анатолий Узенович делегей чергелиг маргылдааларга киржип, бедик аргадуржулганы көргүзүп, шаңналдыг черлерни элегилээн.

1995 чылда аңаа Тываның күш-культуразы болгаш спортунче кириген үлүг-хуузу дээш “Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы” деп хүндүлүг атты ты-выскан.

Ол – хөй талалыг спортчу.

Дүүн Бүгү-делегейниң
Каайлы хүнүн демдеглээн

ЭКОНОМИКТИГ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАГА КИРЖИЛГЕЛИГ

Кол сорулгазы – каайлы ажил-чорудулганын хөгжүдөр, чаңгыс аайжыдар болгаш бөдүүнчүдөр, садыглажылга таарымчалыг байдалдар тургузар бо организация делегейниң 162 чуртунда бар. Оларны таварыштыр делегейниң садыглажылгазының 90 хуузу эртип турар.

Эрткен чылын россияжи каайлы 2004 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг апарган РФ-тиң Каайлы хоойлузунга удуртуп, делегей стандарттарынга болгаш дүрүмнеринге дүүштүр ажилдап эгелээн. Ол хоойлузузуу каайлы ажил-чорудулгазы кол кичээнгейни чурттуң экономиказы болгаш айыыл чок чоруунга, хамаатыларының кадыкшылы база амы-тынныга багай салдарлыг бооп болур барааннарны, чүктөрни хынаар болгаш анализээринче угландырап апарган.

Каайлы органнары сайгарлыкчы чорук-биле кады ажилдажылганы албан езузунун консультацияларынга үндезилеп чорудуп турар. Ооң-биле чергелештир каайлы хыналдазын дүргедедиринге дузалыг чаа технологияларны ажыглап эгелээн. Каайлы төлевирлери – бистиң чуртувустун бюджетиниң орулгалыг кезээн долдурар кол адырларын бирээзи.

Федералдыг бюджетти хевирлээринге боттарының үлүг-хуузу Тываның каайлы ажилдакчылары база кирген: олар эрткен чылын 30 ажыг миллион рубльди шилчилткеннер. “Хандагайты”, “Цаган-Тологой”, “Шара-Суур” эртирилге пунктулары төлевириниң ниити түнүн 50 хуузу азы 15 миллион рубльди бюджетче дамчыткан.

Республиканың даштыкы-экономиктиг ажил-чорудулгазынга Моол, Германия, Италия, Грузия, Казахстан киришкен. Бистиң талавыстан бо ажил-чо-

рудулгага киржип турар хамаатылар эвээжеп турар. Эрткен чылын бүрүткеттинген 9 киржичиниң көвей кези юридиктиг эртеми чок, хуу сайгарлыкчылар болган.

Каайлы постуларынга корумчурум болгаш эрге-хоойлу хажыдышкынарның таваржып турары хомуданчыг. Эрткен чылын тыва каайлыжылар РФ-тиң КХ-ниң 188-ки чүүлүнүн 1-ги кезээ – “контрабанда” деп чүүлге хамаарыштыр 5 кеземче херээн оттурган, оларның 3-үн республиканың федералдыг судтарынче чоруткан. Бо үе дургузунда 45 административтиг чурум үрээшкннери бүрүткеттинген, оларга торгаалдык ниити түнү – 752 муң рубль. 4-5 миллион рубльге барааннар болгаш транспорт херекселдерин хавырган. Ооң-биле чергелештир Тываның каайлызы бодунуң ажил-чорудулгазынга РФ-тиң АКҮХ-те көрдүнген чурум үрээшкннерин (интеллектуалдыг хуу өнчү адырында – авторнуң болгаш харылзашка эргелерин хажытканы, бараан демдээн хоойлуга удур ажылааны дээн чижектиг) илереди болгаш бо талазы-биле херектер оттурар ажилдарны ажыглап эгелээн.

Чаа чылда Тываның каайлызы хыналда болгаш барааннарны документ-саавырын долдурар ажилдарын ам-даа сайзырадыр талазы-биле ажилдарын уламчылаар.

Наталья МОНГУШ,
Тыва каайлының парлалга секретары.

КЫШКЫ ОРУК АЖЫТТЫНГАН

“Тыва автоорук” автомобиль оруктарының эргелели Бояровка — Тоора-Хем болгаш Енисейни кежилдир дош кыры-биле транспорттуң кышкы аргыжылга оруу 10 тонна чүктүг чүкк автомобильдери эртип болур (тайгыр черлерге ажыглаар илчирбелерлиг) кылдыр 2005 чылдың январь 15-тен ажиттынганын сонуургалдыг организацияларга дыңнадып тур.

“ШЫН” СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим, ынак, хүндүлүг, эрге-чассыг, уттундурбас огулус, кайгамчык чараш, талантылыг, угаанчыг киживис Дмитрий Владиславович СЕРЕН-ООЛ хенертен чок апарган.

Ылаңгыя аныяк ада-иезинге, кырганнары бистерге бирги уйнуун чидирерге аар уржук болду, биске бо берге үеде моральдыг болгаш материалдыг дуза чедирген ТР-ниң Чазааның Даргазы Шериг-оол Дизиживич Ооржакка, Улуг Хуралдың депутаттары Таисья Болустаевна Кууларга, Сара Монгушевна Ооржакка, төрелдеривиске, уруу-вустун ажилдап чоруур коллективинге, эш-өөрүнге, чаңгысклассчыларынга четтиргенивисти “Шын” солунну дамчыштыр илереттивис.

Эргим, ынак, хүндүлүг огулус Кызылдың № 2 ортумак школазын дооскаш, Турцияга өөренип чораан, чолаачы. Ажыг-шүжүвүстү үлежи, дуза каткан бүгү чонувуска четтирип, черге чедир мөгейдивис.

Күш-ажылдың хоочуннары Енданнардан.

ШЫН
e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлетпур килдистер — 1-17-09. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8634. Чагыг 8.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели “Шын” солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээ. Херечиледин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң Парлалга болгаш информация күркемтединиң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинюин-Кравченко, 1). Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыгтынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылгалы дээш авторлар боттары харыылаар.